

822.162.2

M 31

 ТЕРЕНЬ

Смет

МАСЕНКО

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК · КИЇВ · 1968

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

ШЕН

*Смородина
у віршах*

«Степ»— це друга книга віршованого роману Тереня Масенка (перша книга видавалася кілька разів). В ліричній формі автор відтворює картини з життя наших сучасників у довоєнні та повоєнні роки, подає портрети людей праці, мальовничі картини українського степу в різні пори року.

В художню тканину твору вплетено багато історичних імен, цікавих подій, які доповнюють ліричні відступи автора.

У2
М31

7-4-3
74-68М

ОДЕСЬКА ДРУКООФСЕТНА ФАБРИКА

А С П І В

*Книга часу — це щастя й трагедія,
Пам'ять друзів — як чистий ромен,
Мого серця енциклопедія
Із любові і рідних імен.
Серце кличуть видіння прекрасного,
Світлі образи честі й добра.
Не для спалення передчасного
Гроза підняла їх пора,
Не здригнулись вони перед танками,
Між дротами іржавої лжі,
Освятити багряними ранками
Чесну юність на гострій межі.
Слаблю світ героїчних видінь,
Щоб величне майбутнє розгледіти,
Щоб у пісні, у радості ствердити
І страждання, і цвіт поколінь.*

1

Степовому Бояну належить
Разом з колосом рідним рости.
Повноліття Тодоса простежить,
Довгим полем його провести —
Там, де предків шляхи пролягли,
Безбережжям жорстоким і милим...
Мій зелений і бронзовий килим!
То ж сини твої, наче орли,
Розлітались у грозах по світу.
Та з печальної далини
Тільки в тебе розради й привіту
Будуть вічно шукати вони.

2

Од важкої грози світової
Ще не змовкли жалі вогняні,
Як уже в громадянській війні
Світ палав для надії живої.
В довгих муках літа відшуміли,
І проходить межа на Поділлі,
І прийшли юнаки на кордон
Для нових, трудових оборон...
За останнім ворожим загоном —
На Дністрі у руїнах місток,
Місто Кам'янець — крайній куток
Між румунським і польським кордоном.

3

Зачароване бабине літо...
Ось путівку дає комнезам...
Як Тодоську тепер не радіти
Білим горам, багряним лісам!
Може, доля його грозова,
Може, тиха — в навчанні отому...
Не побачать сестрички із дому,
Де той поїзд в лісах проплива,
Як до Кам'янця хлопця привозить.
Вже по місту іде степовик,
А над ним журавлиний крик —
Ніби тугою серце морозить.

4

Так далеко село! Так далеко
Пастушки. Степовий краєвид...
Тут розважить Сашко Откаленко,
Жартом кине Копиця Давид,
Теплу тугу, що в серці зроста,
Їх веселість на хвильку розвіе...
Он і в Кундзіча Олексія
Затужила в очах самота...
Ще не зжитий за селами жаль.
І приходять в зажуру Тодоса
Як порадник і юний філософ —
Син Андроника, милий Коваль.

5

Пісня кроком карбована, строга!
Із гвинтівками йдуть юнаки.
І над берегом Смотрич-ріки
Чорну біржу затисла облога,
У великий і замкнений двір
Повели оте зборище вовче.
Контрабанду трусили до ночі...
Хай і ксьондз не плете поговорі,
Що ця влада безбожна мине —
Хай не шепче в таємних молитвах...
Не в романтики співах нехитрих
Починалося літо трудне.

6

Знову квітня подільського ласка
Наливала бруньки золоті.
І цвітіння вишневого казка
Скоро витче доріжки круті,
І студенти забрали лопати,
Йшли походом на давній пустир.
Вийшли люди у кожен двір:
Що це знов робітфаком почато?..
Тонуть руські і польські фільварки
То в кущах, то в густих деревах.
А студенти насаджують парки
Між кварталами, на пустирях.

7

А над Кам'янцем сонячні плеса,
Журавлів заворожений лет.
Садять ясені Кундзіч Олекса
І професор Драйхмара, поет.
Гурт юнацький когось тут підносить
І шукає собі ватажка:
Ось редактор лопату просить,
Вже дубок у руках Божка,
Сава кличе: «Хай біг помагає!
Хоч і кажуть, що бога нема».
Він копає. Уже обгортає
І своє деревце з усіма.

8

У Драйхмари професорська слава,
Романтичний, піднесений тон.
Новороджена слава у Сави —
То газета «Червоний кордон»,
Всіма визнаний лідер і друг,
Він зібрав початківців до купи:
При газетах зростали літгрупи,
По-столичному звалися — «Плуг».
В Савки формули замість думок,
І Драйхмару він зве «неокласик».
Слово те не збагне лиш Гарасик,
Недосвідчений Савчин синок.

9

Швидко «Плуга» подвоїлись лави,
До традиції Кам'янець звик:
Двоє літ, до «епохи Сави»,
Працював тут Іван Кулик,
На Поділлі гурток український
Він виводив на чільний план.
Романтичний Дніпровський Іван,
Реаліст Володимир Гадзінський,
А ще путь починалась отут
І Драйхмари, й Давида Копиці...
Їх послухать, на них подивиться
Часом сходився весь інститут.

10

Савка жив безтурботно, весело,
З юнаками був сам юнаком.
Молода його жінка Забелла
На суботник прийшла із синком;
І пошану до рідної мови
Розбудить в її серці зумів,
Не забудь йому подруги слів —
Над літами розлуки й любові:
«Синьооко блимають ліхтарики
Крізь завісу синьо-дощову.
Спершу звала я тебе товаришем,
А сьогодні любим назову...»

11

І присниться їм сад на Поділлі
І суботників перша весна —
Як черешні зворушливо білі,
Де над Смотричем голубизна...
Це було на рожевім початку,
Під високим світанком людським!
Ні легеньких удач, ні достатку
Ще й не снилося рокам близьким,
Але дружба нас гріла незмінно;
Тож у radoщах, в бурях, в журбі
Ми несли, молода Україно,
Всі труди і надії тобі.

12

І стежина ота далеченька
В цвіті років не знала біди.
Ми священним іменням Шевченка
Називаємо рідні сади...
Хоч проходили орди і танки,
Хоч найважчі гармати ревли,—
Тих суботників сонячні ранки
Все в душі покоління цвіли;
Через роки, розлуки, офіри
Квітне парку зелена гора...
Не було б перемоги без віри
У безсмертя людського добра.

13

Ти знайди у забутому зшитку
Силуети коханих облич.
Чуєш скрипку в старім гуртожитку?..
То й мелодію в серце поклич.
І щодня у студентському табелі
Логарифми нас мучать украй.
Ти ж, Миколо, тихенько заграй
Надзвичайне «Анданте-кантабіле»;
«Заповітом» розчулена скрипка
Хай несе цю святиню до нас.
Ніжні руки в Миколи Назимка,
Аж зима у квітки одяглась!

14

То не скрипка, а злива весіння,
І за нею з імли устає
Марусина твоя чи Зіна,
Наче марення журне твоє.
Про кохання химерні думки
Ще такі боязкі та несмілі!
А під вікнами вишеньки білі:
Прямо в душу цвітуть гілки!
Ах, та скрипка — легенька колиска,
Наче в човнику без весла.
І в кишені коротка записка,
Що від Зіни сестра принесла.

15

Повний місяць багряним кострищем
Над фортецю Стару випливав.
І ходили в парку над Смотричем
Між душних полинів і трав.
Споминала чиїсь розлуки
І ховала руки від муки,
Як від полум'я,— в рукаві.
Як сиділи на теплій траві,
То згадала вірші в журналі,
Де Філянський і Рильський зійшлись.
«Та нащо нам... чужі печалі?
Я журнал той читав колись».

16

Це злетіло із губ Тодоса.
Шепіт листя. Цвітіння жага.
«Ти замочиш спідничку в роси,
Чарівнице моя дорога...»
Ніч у тінях, як млосне диво,
Оповите у місячний сон.
«Чом відсунулась так лякливо
І приклала руки до скронь?..
Ти в росинках — червоний мак
І мовчання нічного не бійся,
Заспівай, говори чи засмійся», —
Сам збентежений, мовить юнак.

17

Все той місяць ворожить з неба,
Тінь печалі в очах юнака.
Ти покликала хлопця до себе,
Вся в червонім, пожежа п'янка;
Перелита жагучим вином
Нецілована чара з кристалу —
Нащо душу, обгорнуту сном,
Розбудила для щастя чи жалю?
Ще самотню весну не одну
Він проходив би серцем сповитим,
Ти ж отруїш його медоцвітом
І відкинеш — в самотину...

18

Тихо хилються плечі милі,
Мова дівчини болем взялась:
«Я скорилась незримій силі,
Ледь озвалась вона у вас.
Ніби туга за лицарем давня —
Із грудей моїх, чи книжок,
Чи з буяння шаленого травня,
Може, з милих старих казок:
Той мій лицар відважно бореться
І за слабших іде на бій...
І що ніжності моїй скориться,
Як найвищій владі моїй».

19

«Під бузковою завірюхою,
Де росинки летять із віт,
Коли світ твою мрію підслухає,
Мабуть, стане добрішим світ.
Коли б добрі були гігантами,
Швидше б зникла стара іржа...
А Поділля ще б'ється з бандами,
В контрабанді кипить межа,
І твоєму, Зіночко, лицарю
Ще важкі перелого орать,
Ще твоєму Тодосу чи Грицеві
Знов у руки гвинтівку брать».

20

Все завітчано і заклечено
В шепіт листу, в місячний звук —
І прохання, і заперечення
Полум'яних лілейних рук,
Де на килим росяний падали,
Ніби в теплий імлистий став.
І жагу зупинили-розрадили
У холодному приторку трав,
Хоч і жалем гірким освячено
Диво пристрасті, що відпливло, —
Не було нічого утрачено
Тим, що знайдено не було.

21

Біля дому жовта акація.
Даль над Смотричем в синім диму...
Окружний комітет і редакція
Розмістилися в домі тому.
Нині часто вони стрічаються,
Тихо, стримано усміхаються
Таємниці, що єсть у них
З тих прогулянок перших нічних.
Тільки влітку чомусь утрачено
Серця спів, де цвіла земля.
Призначає Тодос побачення,
Зіна лагідно відмовля.

17

22

Надруковані вірші!.. До слави
Нелегкі і непевні мости.
Їх для Зіни Тодосу цікаво
Принести як любовні листи.
Зіна дякує. Вийшла за двері,
А скептичний у неї тон:
Ще друкують «Червоний кордон»
На жахливім рудім папері,
Всі малюнки — густа каламуть,
Мов корова хвостом намазала,
Модна рима з вірша вилазила,
Зневажаючи логіки путь!

23

Зіна каже: «Малюнки — мов жаби
Виглядають з рудого ставка».
Ах, невдячна!.. Газета в Божка —
Прямо «Таймс» в окружному масштабі!
Тут росте його класовий гнів,
Тут щоденні, гартовані з криці,
Гострі Савчині передовиці
Проти непманів і шахраїв!..
«І проклятого бюрократа
Ми щоденно на вила берем!»
Він Тодоса узяв до штату
Редакційним секретарем.

Тодорович, старий галичанин,
 Тут бюджету всього володар,
 В дні, як сплачує гонорар,
 Він суворий, сумний незвичайно!
 Каже: «Вірші оті невеличкі!
 Чорт нараяв, з чиеї вини
 Я за них, як за добру теличку,
 Тут виплачую півціни!
 А поети, як хочуть слави,
 Щоб десь віршики мрійні мостить —
 То в газету, як за об'яви,
 Ліпше мали б самі платить!»

Ах, даремні твої нарікання,
 Ти наївний дідусь-жартівник!
 Та ж поезію од віршування
 Не відділить ніхто повік.
 Віршували колись вельможі,
 Хай тепер — бідаки молоді.
 «Не даються поетам гроші»,—
 Жартував з них один тоді.
 В кому іскра світила свята,
 То нелегко було розгадати.
 Безталанні бували багаті,
 А таланти гнітила нужда.

26

Ще біднішими, діду, стараєшся
Їх зробить. Та щасливі вони!
Он Божко так віддасть для товариша
І сорочку й свої шкарбани.
Тодоровичу, строгий наш батьку,
Ти радів би отим юнакам,
Що й тоді помагали батькам
Із свого жалібного достатку...
А тепер ні жалю, ні прохання
Вже Тодосу з села не почуть.
Тільки сльози, як пам'ять остання,
На газетний папір потечуть...

27

То була вся доба аскетична,
Чесна серцем дорога була,
Тільки мрія, священна й велична,
Революції ранком цвіла.
Своїм домом назвавши легенди,
На підмурок несли граніт
Робітфаківці і студенти,
Комсомольці двадцятих літ.
Наше плем'я ніколи не старілось,
Невмируще, як зелень дібров.
Світова революція марилась,
Вічна молодість. Вічна любов.

Г Л А В А II

1

У великій нетопленій залі
З чорним крепом журби — прапори.
На хлоп'ят, що в зажурі стояли,
Надивлялись портрети згори.
Як сказали, що вже перестало
Серце битися в Ілліча,—
Тиха зала немов задрижала,
На столі затремтіла свіча,
Біль серця молодечі обпik,
Ніби світ потемнів у скорботі.
Юна щирість у дивному зльоті
Присягала народу навік.

2

Будуть роки у нас неспокійні
(Де вже спокій у нашій добі!).
Ленін ділом засуджував війни,
Біль народний узявши собі,
І за горе, що людством прожите,
Перший він і єдиний з вождів
Хліба шмат із народом ділити
Просто й чесно, як батько, умів.
Його мужність і людяність вічні
Світу горду надію дали.
І Тодоса в скорботному січні
Юнаки в стан бійців прийняли.

3

Будь, мій хлопче, величного свідком.
Будь поборником честі й добра,
Поясни молодим одноліткам,
Що прийшла неповторна пора;
Запиши для далеких нащадків,
Юним правнукам розкажи,
Як між бід і гірких нестатків
Юнаки ще не знали межі —
Де моє і твоє в гуртожитку,
Спільне в radoцax і в журбі...
Героїчного мрію велику
Обирали девізом собі.

4

У редакції Саву Божка
Кожен лист із району цікавив;
А Тодосько скорочував, правив,
Аж боліла рука в юнака.
Переважно листи неписьменні,
Навіть глузду не добереш.
Редакційні поради щоденні:
«Ти за пульсом епохи стеж!» —
Савка мовить високим стилем,
Хоч самому був труд немилим,
Сперечатися ж трудно з Божком —
Він родився, щоб бути ватажком.

5

«Та які ото пульси, нівроку!»
Відмовляє із серцем Тодос:
«Не епоху дали, а мороку, —
Вам би стільки читать довелось!»
«Ти й для мене листи відбери, —
Радить тихо, примирливо Сава. —
Тут народна душа нелукава
Все шукає поради згори;
Так учив мене в «Плузі» не раз
Пилипенко, наш добрий «Папаша»:
Люд в довірі шукає нас —
Тут і сила зростає наша!

6

Вища правда живе в народі,
А мовчазним він був віки,
Все принижений, все на споді,
Так будімо його думки».
З тою радою Сави Божка
Часом зринуть в думках Тодоська
Отакі земляки, як Затонський,
І Котовського стежка важка,
І степи, і шляхи безбережні,
Де кіннота, як буря, гуде...
А вже Зіночка жде чи не жде.
Одцвілися біленькі черешні!

7

Так до біса любовні чернетки,
Досить мук, драматичних тем.
Перевірить сільські осередки
Шле його окружком КСМ.
Вже скриплять лютневі морози,
А нема ні коня, ні воза,
Пішки йди від села до села;
Цілий день хуртовина гула.
Добра жінка взялась підвезти.
У санках пахне свіжа солома.
У кишнях анкети й листи,
А дорога така невідома!

8

Жінка глянула журно й привітно
На кашкетик, легеньке пальто,
Посміхнулася якось тендітно,
А чому — не вгадає ніхто.
В неї очі блакитні, великі.
Ще поглянула, зокрема,
На Тодоськові черевики,
Дуже збиті, й шкарпеток чортма.
По санках вітер крутить сніжком.
Посмутніло обличчя в небоги...
Й задубілі студентові ноги
Накриває своїм кожушком.

9

Стало затишно й тепло Тодосу
Від простої тії доброти —
Ще ж на світі чимало «морозу»,
Що судилось війні наместити.
Він стрічає із радістю лица,
Де багато людського тепла.
Як сніжинка в очах заіскриться,
Очі хлопця сховає імла...
Ця візниця — як добра мадонна,
На іконах він бачив таку;
Образ дивний в літах не потоне
На засніженім довгім віку.

10

Далі пішки... Мережива білі
Литим сріблом бори обняли,
Мов сліпучі сади на Поділлі
Все в очах юнакових цвілі...
В щедрім сонці, в блідім багреці
Кілометри, дорожні стовпці
Він минав і лічив поодинці.
Вітер крутить сніжинки-червінці,
Мов потоки легеньких зірок...
А навколо горби і яруги.
І Тодос уповільнює крок,
Щоб не вийти з блискучої смуги.

11

Вчора зустріч з активом була.
Ночував у холоднім райкомі.
І ревізія знов повела
На дороги, аж геть невідомі.
Він запише в свої книжечки,
Що по селах юнацькі гуртки
Нечисленні, та повні відваги,
До життя невтолимої спраги...
Він розвозить папери секретні,
Циркуляри і членські квитки,—
Ніби випишеш душі й думки
В запитання довгі анкетні!

12

Наче Києва частка прекрасна,
Білий Кам'янець стрів юнака.
Тут історії записи рясно
Не чужа малювала рука.
Чарувала Тодоса Орленка
І Турецька фортеця старенька
Понад стрічкою Смотрич-ріки,
І фільварки, між ними садки,
Вал скелястий, що гнувся ребром
В Зарічанській впадини ложе...
Все подібне, але й не схоже
На слов'янську красу над Дніпром.

13

Десь далеко херсонські долини,
Де пшеничне роздолля цвіло.
Скільки барв у красу України
Хліборобське добро заплело...
В розмаїтості, лісом багаті,
До Поділля підходять Карпати,
Гори предків, незнані мої,
Несходимі і славні краї...
Він читає про них, а не бачив.
І надію його молоду
Кличе вік на високу гряду —
Він їй долю величну призначив!

14

Юнаки підшукали підводу:
«Не морозить вам душу живу!»
Сани тонуть, шукаючи броду,
В білу райдугу снігову.
Іде хлопець... То синя яруга,
Стрічка лісу, озимого смуга,
Там біленька встає висота...
А на гранях — сама яснота!
Тепло в снях в імлистій негоді.
Захід сонця за товтрами зник.
У дворі на цукровім заводі
Конячину спиняє візник.

15

Бір сосновий піднявся на гору,
Темно-синю похилу стіну,
І на аркуші темному бору
Лиш прикмету одну цегляну
Намальовано: обрис будинка —
Цукроварні готична картинка,
Мов на Рейні, у горах стоїть,
Між мережаних верховіть.
Білі пагорби товтрами звуться,
Дивні гори оці крейдяні!
І хмарками Тодосу здаються
Їхні обриси в височині...

16

З візником найкоротше прощання,
«Вйо!» — стьобає гніду батіжком.
У Тодоса зупинка остання —
До кордону найближчий райком.
Підбігає до нього юнак,
І на гостя він дивиться так,
Як, бува, на близьких і коханих.
«Не замерзли на дядькових санях?..
Тут самотньо. Соснова юдóля..
Тут неблизько і до села..
Звусь Павло, а на прізвище — Воля...»
Очі сині. І повні тепла.

17

В мові хлопця і щирість, і сила.
«Секретарство в цій пуці трудне.
Двох до мене бандити убили..
Ну, то з міста послали мене.
Лиш за першими тими... журюся.
Не боюся... І сам бережуся,
І хлоп'ята мене бережуть..
Що ж, я сам обирав собі путь.
Хоч пильнує сторожа кордону —
Десь гадюка й пролізе підчас.
Ваш робфак приєднали до ЧОНу?
Тож робота спільна у нас».

18

Гостя радує мова від серця,
Каже сам — на суворі слова:
«Єсть у Кам'янці давня фортеця,
Робітфак — то ж фортеця нова...»
У кімнаті господаря чисто.
Барбарис у жовтенькому листі —
Мов коралі червоні рясні
На біленькій стіні, при вікні.
У карафці на чистім столі
Перших пролісків сяйво бліденьке.
І Тодосу дитинство далеке
Пригадалось. У ріднім селі.

19

То за вікнами стогнуть похмури
Темні сосни. У морок важкий.
Шопенгауер, томик Сосюри —
На тонкій етажерці книжки,
І Тодос каже трохи лукаво:
«Ти й сумного пригрів мудреця?»
А Павло засвітився з лиця:
«Вся історія світу цікава!
Я люблю і Сосюру, і Гейне,
Вічну мудрість, нову чи стару».
І немовби на дальньому Рейні
Глухо сосни гудуть у бору.

20

І Павло повертається знову
До епох. До надій і тривог.
Друзі слухають тугу соснову
Аж до глибокої ночі удвох.
В хаті добре нагріта піч.
Щось химерне вплітається в ніч,
Відгортає буденне і звичне...
Тут і світло різке, електричне;
Є газети; та інший прогрес
Будить закутки дальні, ведмежі:
Секретар із маленької вежі
Може слухати всесвіт увесь.

21

Десь погрожує клята Антанта.
Ультиматуми шле Чемберлен.
А Павло наш досліджує Данта,
Його щиро хвилює Верлен...
В комсомольця суворе обличчя,
Як Тодосу звіряється він:
«Тут у мене надійний загін,
Вірна молодь. Сім'я робітнича.
На кордоні тривога щоденна,
Й на заводі ночами не сплять.
Он гвинтівка за книгами в мене...
Так і в кожного із хлоп'ят».

22

Славні хлопці живуть при заводі!
Штаб і варта — у лівім крилі.
Поруч з вартою, ставні і горді,
Шепчуть сосни в глухій імлі.
І ночами таємно-тихими,
Окрім томика «Кобзаря»,
Інша зброя стоїть за книгами
В комсомольського секретаря.
Будуть бурі, вітри і злигоди —
З поля вирвемо дерезу!
Будуть інші шукати вигоди,
Але юні — лиш честь і красу.

23

І ніколи їм не забудеться —
Ні Годоськові, ні Павлу —
Як душа над книгою збудиться
На відразу старому злу,
На зневагу дрібної користі,
Що в серцях черствих оживе...
Це вже юності мрія бореться
За найвище добро світове:
Щоби стягами дружби червоними
Всіх бійців, юнаків обнять.
Розмежовані злими кордонами,
Юні мрійники наші не сплять!

24

Десь опівночі тихше й тихше
Тужить ліс в сніговій самоті.
І розказує Воля, що пише
Він поезії і статті.
До науки стежина сільська,
Як у всіх, була нелегка,
Пролягала з бідною та горем.
А писати починав сількором...
У поетів — простіш дорога;
Ночі, марева, солов'ї...
У сількора ж, саме у нього,
Били в вікна з рушниць глитаї...

25

Дуб у шибку гілкою дерся,
Ніч стогнала в наметі тугім.
І читали удвох Олеся
Про відродження юності гімн.
Ніч примарна. На Рейні чи Марні...
На подільській старій цукроварні
Ця готична будова в бору
Воскрешає легенду стару...
Як пішов за русалкою, хлопче,
Твій у воду русявенький чуб...
Моє серце забути не хоче
Сині очі і лагідність губ.

33

26

Етажерку... За нею гвинтівку.
Із Сосюриним томиком стріч...
Всю забиту книжками домівку,
І як сосни тужили в ту ніч,
І твої незащерблені мрії,
Що у Київ приїдеш колись...
Все на світі в літах пожовтіє,
Навіть в дубові-нелиню лист,
Все у роках тьмяніє-міниться,
Тільки серце твоє не зміниться,—
Наче юності чистий дар,—
Друже Павле, сільський секретар!

27

Полюбились Тодосу Орленку
Всі дороги, перейдені з ним...
Повертаєм з села помаленьку
Давнім шляхом, та вже весняним.
Ось у місті ізнов товариство,
Окружком КСМ. І все чисто
Треба парубку доповісти —
Із районів скупі листи...
Має доповідь бути офіційна,
Все із фактами на руках...
В серці ж — сосон мелодія мрійна
У Тодоса. По тих стежках.

28

Стала Зіночка трохи добріша.
Погляд ловить, журбу стереже.
Та увага Тодоса скупіша,
І записок не пише... Невже?..
Розлюбити її він не може,
В них кохання на інші не схоже,
У тривогах і болях своїх
Цей юнак не подібний до всіх...
Так і вірити, Зіночко, треба.
З новим горем і щастям людським
Та любов приторкнулась до тебе —
Ще не звідана в світі ніким...

29

Є під Кам'янцем Чорний, Турецький,
В пісні предків улюблений ліс.
І, немовби на конкурс мистецький,
Там пташата висвистують скрізь.
Там такі шумування і клéкоти
Чуть в розмові чаклунських дубів,
Мов століття Захара Беркута
Повернулося до гаїв...
А між тими зеленими хащами,
Де ліщина із терном цвіла,
Зустрічання були б найкращими,
Коли б мила... хоробріш була!

30

Там дзвенить кожна гілка і грудка,
Перепалена спекою дня.
Чом ти, Зіночко, бігаєш прудко,
Мов налякане зайчєня?..
Люба ластівочко чорнєнька,
А вже личко — то цвіт-ромен.
Ніжне віття тонєнько дзєнька,
Як торкнєтьсє тугих рамен...
Білий кєтяг стєє гарєчим,
Якщo ти на вустє кладєш.
А Тодоськo й лїсy не бачив
У цвїту малинових пожеж.

31

«Посїдаймo на край дoрoги,
Де густий і гарєчий спoриш.
Все у тебе тривoги, тривoги,
Ти всє мїнишсє і трємтиш.
Хмари в небї. Пливуть з намету
Фангастичними брилами гїр.
Oсь це дєрєво зветьсє трєпєтє,
А по наших стєпах — осокїр...
Oй самотнє життє в осокорє!
В заворoжену нїчку в маю
Через рїки, долини і гoри
Все вїн кличє трєпєту свою...»

32

Все згадалося на узліссі,
Там, де рів полинем перепах.
В думках Зіни видіння плелися,
Наче спалахи в мареннях-снах,
Тихо шепче над ними трепета,
Стелить вечір блакитні тенета,
Малинові пригаслі вогні...
Дятел стукає в гущавині...
Їх прощання журба облягла.
Біля хвіртки завмерли дві тіні.
Чи радіти, чи плакати Зіні,
Що від себе тоді утекла?..

33

Пада лист із небесних проталин,
З вересневої ясноти.
Літом Зіна не просто читала,
А й писала короткі листи;
Це розлуки прийшли — як покути
За відмови її весняні...
От студентські прийшли трудодні,
Виноградні поля інституту...
І Тодос вирушав до лози
Над водою Дністра голубою;
Хлопці брали гвинтівки з собою,
Як сідали на брички й вози.

34

А розлуки для серця колючі,
Наче терном заріс його сад.
На кордоні до селища Мукші
Вирушає багато бригад.
Тільки хлопців туди виряджають!
Гнуться лози в добрі урожаю,
Медом серпня налиті сади...
«Ти вже, Зіночко, трохи зажди;
Тут у нас Запорізька Січ,
І тривоги завжди на кордоні;
Та осідлані коні у ЧОНі...
Де той час для сердечних стріч!»

35

«Грає ранок на тисячі струн.
Боротьба — моя сила і мрія...
Із чекістів — між нами Супрун,
Я милуюсь ходою Андрія,
Бо вона і легка, і тверда;
Чисті очі. Печаль молода,
А постава його урочиста,
Мова лагідна і барвиста.
Довелось йому в юності стать
Вартовим при судах, конвоїром,
На лиці його видно печать,
Ще залишену порохом сірим.

«Важко серцю усе збагнути,
 Що веліла грізна доба.
 Світ старий був озброєно-лютий,
 Суд і кара,— все боротьба.
 Молодих же до розпачу жаль!
 Юні душі як чистий кришталь,
 Віск, що янголів можна ліпити»,—
 Бодем очі Андрія повіті...
 «Будувати чи поле орати —
 Певне щастя... Не тим тягарем,
 Де прокляття на душу берем,
 Я дорогу хотів розпочати...»

«Це Андрій сповідався у тиші
 В довгу ніч. Ох, життя не просте!...»
 Все Орленко до Зіночки пише,
 Може, з туги й кохання зроста...
 За Дністром поруділа гора,
 Біла осінь надходить помітно.
 Але їм залишать не пора
 Товариство застави привітне.
 Жовті лози в блідім янтарі
 Сива птаха крилом обгортає...
 І Тодос у листах повідає
 Про життя юнаків на Дністрі.

1

«Через річку з румунського боку
Парубчина до нас переплив.
На плечі своїм рану глибоку
Мокрим одягом обкрутив.
А тікав іще затемна. Вранці
Били постріли із сігуранци,
І сорочка в крові, мов кумач...
Він сказав: «З Буковини втікач».
Кров спинили... І кличем до столу —
Він, здається, днів зо два не їв...
«Як ім'я?» — «Марфієвич Микола», —
Просто й радісно відповів.

2

В особвідділі допит, як завше:
«Переходив для чого кордон?»
Здивування свого не сховавши,
Обминув підозрілості тон:
«Як для чого?! У вас же свобода!
А у нас — тільки муки народа,
Пан висмоктує сили й життя...
В вашім краї — людське майбуття!
Прочитав я оті книжечки,
Що друкують у вільній Росії.
Ленін, кажуть у нас бідаки,
Всіх народів біду розуміє».

3

«Хто ж, юначе, підтвердити може,
Що ти правду говориш оце?»
«Так жандарми, румунська сторожа
Били в спину, як дома — в лице,
Я поранений тяжко допіру...
Робітфаківцям все розповів.
Чом не вірите? Вам же я вірю —
Утікав я до рідних братів...»
Сльози блисли в очах у хлопчини.
«Міг я згинуть в Дністра бистрині,
Та пішов на зірки України,
Що зі Сходу світили мені...

4

Мати рідна сказала: мій сину,
Бережись, але волю шукай.
Ти повернешся в Буковину
Визволяти покривджений край...
Ви не вернете, прошу, мене?!
Як повернете... краще убийте...»
Я дивився в обличчя відкрите,
Чув прохання оте вогняне,
Зіно! В гідності, в силі чудесній
Міг він кожного зворушить...
Як не вірити юності чесній,
Тоді марно й на світі жить.

5

І додержали честь пильнування,
І повірять у честь довелось».
У сердечному листуванні
Все до Зіни горнувся Тодос.
Він розказував коротко далі —
Як поклали Миколу в шпиталі
Із пораненим тяжко плечем,
Як прощавсь він із тим втікачем.
«Ну, що далі той хлопець зустріне —
Ще довідаюсь десь, розкажу.
Я солдат між солдатами, Зіно,
І кордон день і ніч стережу».

6

Повертаюсь я в Кам'янець... Осінь
Кличе в поле, де сум далини.
Сиві бабині стеляться коси
На покошені гречки лани.
Вже Тодосько прощався з Поділлям
І до лісу вітання приніс.
Милий хлопче з чолом посмутнілим,
Що для тебе нашіптує ліс?..
Ой ви берести, жовті осінні,
В кронах ваших печаль розцвілась.
Уклоніться засмученій Зіні,
Коли прийде без мене до вас...

7

Ви, тополі посріблено-русі,
Прощавайте! І Смотрич, прощай!
Через тиждень в столицю на курси
Їде хлопець. В небачений край.
До побачення, клени у парку,
Та бузочки у Польськім фільварку,
І до Мукші, до Жванця стежки...
В книгозбірні — Олеся книжки...
Тиха жура прощальної днини
Все до Зіни його поверта.
А колись, через довгі літа,
Він до дівчини в пісні прилине...

8

Подолянські дороги — не марні,
Дуже трудно, а світло було.
На далекій отій цукроварні
Ти згадай мене, Воля Павло!
Заметіль не скінчилась багряна.
Привітає нас інший райком...
Будь щаслива, та жінко незнана,
Що прикрила мене кожушком...
Руку стисну твою на прощання,
Строгий Кундзічу Олексій.
Красне слово ти всюди посій,
Мова матері — наше кохання...

9

Може Харків іще зачекати
З невідомим буянням своїм.
Спершу він завітає у дім,
Де старенька Затонського мати
Милу дівчину вберегла
Від палючого тифу сипного...
Як стеблинка, тонка ковила,
Зіна тільки звелася на ноги
Й на пошкоджену зачіску вмить
Напинає біленьку хустину...
І Тодос завмира на хвилину.
За віконням трепета шумить...

10

Сум конвалій, тонесеньких рук.
Очі повні збентеженням чулим.
Тут стоїть і Петро Довгалюк,
В жарт ще названий П'єром Гуцулом.
Хлопець чорний, немов циганча,
Хоче словом яким сміхотливим
Привітатъ і розважить дівча...
І змовкає, чарований дивом:
Подивилась печально вона,
Освітила півтемну оселю —
Діва, зіткана з болю і хмелю,
Мов з ікони зійшла, з полотна.

11

Якось Савка на Смотрицькім мості
Стрів хлопчину, сподобав чомусь,
І привів до редакції в гості:
«Познайомтесь: безхатній Петрусь».
Вдвох забрали пакунки важкі —
Той улюблений «орган Божків»,
Із редакції вийшли упарі
Розповсюджувать... на базарі.
— Є! «Червоний кордон»! За сьогодні!
— Дві копійки газета! Беріть!
«Наш тираж не повинен горіть,
Ми самі — листоноші народні»,—

12

Вчить Божко юнака. І в'юнко
Жартом, сміхом полегшує крок —
Носить Петрик газетні пакунки
В кожну вулицю, в тихий куток.
Він кумедний такий агітатор,
Що газету беруть всі курці!..
І в прощальні одвідини ці
Зацікавив він Зініну матір;
Мову жінки він слухає вдячно,
П'є із нею за столиком чай...
Біля грубки Тодос необачно
Каже дівчині: «Зіно... прощай».

13

До вокзалу у Кам'янці вийду,
Буду дякувать Саві Божку.
Буде журно Копиці Давиду
В ту розлуку, не дуже важку.
Мовить Савка у жарті легкому:
«Та не слухай ти братію злу,
Що тримає тебе за полу
Для масштабів свого округкома,
Хай шукають собі на інструктора
Ще студента — грамотія.
Ти ж на курси відчалюй з хутора,
Бо на морі вся доля твоя».

14

Біля станції — сніжне поле,
 Там новенькі вагони стоять.
 Обніму я Назимка Миколу —
 Мусим жартом журбу розганять.
 Де вже стріну в дорозі великій
 Теплий голос твоєї скрипки —
 Чи ж долине в мою далечінь?..
 Тінь розлуки, незнаного тінь,
 Будуть зими — по майському цвіті,
 Обіцяймо, що в холод зими
 Будем друзів любити, жаліти,
 Просто — будемо в світі людьми.

15

Ритм столиці — нещадний годинник,
 Він спішить з метушнею навкруг.
 І Центральний Селянський будинок
 На майдані гулкім Люксембург
 Ніби сам на гарячку захворів —
 От приймає робкорів, сількорів,
 Молоденьких веселих гостей
 Із усіх округів, областей.
 Щось нове, і незвичне, й величне
 Кожен в ритмі відчув чи вгадав.
 «Харків, Харків, де твоє обличчя?» —
 Вже й Тичина з любов'ю питає.

16

Кожен скинув свій клунок — той «сидір»,
Замостили в кімнатах кутки.
Прокидались щодня під гармидер.
Галасують внизу візники
Ще у сизім похмурім світанку.
Через мокру туманів фіранку
Тротуар десь лисіє з вікна,
Ніби хвиля застигла й мутна.
І незвичний скрипучий трамвай
Блиска іскрами, в темінь скрегоче.
І майдан аж до пізньої ночі
Вишумовує з краю у край.

17

Проти Кам'янця тихого — тут,
У залізній глухій колотнечі,
Все поменшало — люди і речі,
Був поважним лише інститут.
Власне, курси то перші були,
Коридори від кроків гули,
Все народ бойовий, молодецький.
Викладач Олександр Білецький
Всім хвилює в розмовах думки,
Його лекції слухають радо...
У родині міцної громади
Швидко дружаться молодики.

18

Нащо жарт: Кобеляки чи Шпола
До столиці путівку дали?..
Подояк Трублаєвський Микола
Теж прийшов з лісової їмли,
І сорочка волошками квітчана,
Соромливий і гарний, як дівчина,
Із каштановим чубом юнак,—
Він Тодосу сподобавсь відтак.
А коли він про парки весінні
Перший допис надрукував,
То Орленко чомусь «Трублаїні»
Трублаєвського жартом прозвав.

19

«Чом змінив мою свиту козачу
На такий італійський манір?»
«За швидку газетярську вдачу,
Із пошани до тебе, повір!»
Засміявся Микола, і тіні
Розпливлись на чолі молодім:
«Трублаїні... Нехай Трублаїні,
Я беру собі цей псевдонім».
І на «Літке» до Владивостока
Після курсів пливе юнак.
Його нариси протягом року
З цим ім'ям подає «Молодняк»...

49

20

Книга, слово друковане змалку
 Всемогутнім були божеством
 І для Момота з міста Валки,
 Що привіз своїх нарисів том.
 Секретар осередку сільського
 Не ступав із епохою в ногу:
 Модних ребусів — віршів туман
 Все розвінчує Момот Іван,
 Іронічно похвальні статті
 Він присвячує музі Семенка.
 Футуристів, деструкторів жменька
 Вже пішла по химерній путі.

21

Всім романтика часу близька
 Шумувала, як в березні річка.
 Чистий голос Олекси Влизька,
 Кострубаті рядки Маловічка,
 В біль заглиблений Плужник Євген,
 Між нових прозаїчних імен
 Був поетом Григорій Косинка.
 І, верлібрами трублячи дзвінко,
 Зустріча Валер'ян Поліщук
 Журний сміх Леоніда Чернова.
 То звучало розковане слово,
 Наче сурми сріблитої звук.

22

В дні буремні не був непорушним
Поетичних традицій канон.
От на курсах і Марко Кожушний
Із очима як лагідний льон,
Тиха вдача, замріяно-млява,
Як в дитини, душа нелукава
І здоров'я міцне — від села.
В гromі сталі — калина цвіла...
Якось Марко з Тодосом удень
Сіли в сквері. Все цвітом окроплено...
«Он Сосюра по скверу іде!»—
Каже Марко любовно й захоплено.

23

От і курси у першій зажинку
Закінчилися. Червень зацвів.
Тихий вечір зібрав юнаків
І гостей у Селянськiм будинку.
Пилипенко Сергій урочисто
Від газети вітання барвисте
Нам зачитує словом гучним.
І Григорій Петровський за ним
Молодих журналістів вітає.
У Тодоса зажура сплива:
Вже остання доба доцвітає —
І роз'їдеться мила братва.

24

Де весь край в риштуванні гуде —
Розбрелись молоді журналісти.
Трублаїні Микола у «Вісті»
Працювать позаштатно іде,
Він по Харкову нишпорить всюди,
Все будови, заводи, все люди —
І щоденна бринить новина,
Як його газетярська струна...
І Тодоса бентежить невтома,
Після курсів і дня не спочив.
Вірний син степових сіячів,
Він обрав собі шлях агронома.

25

Харків ріс, наче нива по зливі,
Розростався у всі кінці;
І, закохані в ранок, щасливі
Виростали пролога співці.
Всі квартали в гулкім риштуванні,
У надіях широка земля;
Володимир Сосюра в коханні
Все барвінком стежки вистеля...
У Тодоса і Трублаїні
Якось просить розвіяти жаль;
Був у хаті у хлопців рояль:
«Ви пограти дозволите... Ліні?»

26

Ах, забудьте, ревнивi дружини!
То ж поети. Та ще молоді!
Досить мали гiркої ожини,
Подаруйте ви їм у бiдi
Хоч iлюзiю щастя й кохання,
Коли осенi журне зiтхання
Гостро будить всi муки в душі.
Коли подвиг i плач — на межi,
Коли темна трагедiя вiку
Обступає їх тихо, як нiч,
Й крапля нiжностi чоловiку —
Нагорода за муки сторiч.

27

Трублаїни й Тодосiй — молодшi,
Менше смутку пiзнали вони.
Їм спiвають улюбленi площi
Свiжим кличем весни й далини.
У навчаннi на мрiї багатi
Завершаються роки двадцятi:
Перший рiк трудовий, перший крок!
Перед ними надiй — мов зiрок,
Перед ними «кутки», i нестатки...
Та згадають не раз юнаки
На Софiївськiй спiльну кiмнатку
I веснянi духмянi бузки.

28

До столичної спеки і грому,
Що в димах на Чугуїв пливе,
Примостилося в роздоллі рудому
Поле дослідне зернове.
В цій садибі зеленій, просторій
Всіх мінливих і чистих теорій
Перевірку шукає Тодось
Поміж повних пшеничних колось:
Од навчання — сюди поспіша,
До професора Юр'єва знову.
Шелест ниви, як пісню шовкову,
Чує спрагла юнацька душа.

29

А вже тих колосків чудесами
Снить широких степів далина,
Золотими пшениць поясами
Підпережеться туго вона,
І насіння нове, як святиня,
Буде скарбом твоїм, господиня —
Вся республіко тих сіячів,
Що засіяли Жовтня посів!..
У професора ночі безсонні,
Скроні вимиті в сонці й дощак.
Ось кладе колосок на долоні,
Наче батько в гладоських степах.

30

Де подіти юнацьку жагу,
Що до краю тебе виповняє?
І Тодосько не зразу впізнає,
Що вже суджену стрів дорогу.
Сонцем лита червона калина,
Як вишнева багряна краплина,
Яра квітка з духмяних садів —
То ж Тетяна із Бабаїв;
В цім селі є оселя хороша,
Де він часто буває тепер.
Ну, а Таня — швидка листоноша,
Кароокий веселий кур'єр.

31

Глянеш в очі — то ж чиста криниця.
Жартувати отут не годиться —
І на вічну любов присяглись...
Піде в технікум потім колись.
Спілі яблука рвуться із ситцю,
Юна сила — як вишня рясна,
Хлопцю млосно, і страшно дивиться,
Як бунтує дівоча весна...
В гуртожитку біленькі фіранки,
За вікном заметіль, як в маю.
«Добрий вечір. Ти ждала, Тетяно?
Ну то й підем у хату мою».

32

У хустинку малу пов'язала
Три-чотири сукенки свої.
Вийшли... Серцю так тепло співали
І в холодній зимі солов'ї.
І трамвай по легенькій інерції
Із Холодної котить Гори...
Трудно навіть творцеві селекції
Пояснить отакі вечори:
Нащо мрію привласнюєш? Де ти?..
Ти ж яке їй даси майбуття?..
У той день сповістили газети,
Що Єсенін пішов із життя...

33

У Тодоса кімнатка у флігелі,
Біля парку, в тісному дворі.
Юнаки в Політехнікум бігали
Через парк. І повзли школярі.
Щастя ходить стежками малими,
Між троянд нароста дереза.
В храмі плоті жага невтолима,
Вічна, буйна, травнева гроза.
Йде земля своїм колом одвічним,
Для подружжя — новітнім життям.
Ось у парку Технологічним
Через рік він гуляє з дитям.

34

Вже ведмедиком злазить Ірина
В білій шубці на білий замет.
Йде Тодосу назустріч Тичина,
Молодий український поет.
Він замислений, наче Уїтмен.
«Добрий ранок! Сердечний привіт вам,
Чи пізнали, сусідо, мене?»
«Як же? Так...»— Протирає пенсне.
Обідки на пенсне золотаві,
А хустина біленька мов сніг.
Очі в нього суворі й ласкаві,
Лиш задуму розвіять не міг.

35

Цього року, з весною чи влітку,
В хащах флігеля, зимних, тісних,
Поселились: Тичина, Лейб Квітко
Та ще Фінінберг — поруч них.
То епоха — для співу Гомера!
Ще не мармур, а дошка й фанера
Мали стать німотою стіни...
А поети? Співали ж вони!
Спів і з холоду, з болю прорветься.
Він і гіршу біду поборов.
Вічний спів!.. «Десь на дні мого серця
Заплела дивну казку любов».

А Тодос і тепер пам'ятає,
 Як співці проживали тоді,
 Як їх доля незбагнено злая
 Всіх здружила в труді та в біді.
 Очі друзів — як теплі нагідки...
 Де ж ти, пісне веселого Квітки,
 Де останню він сам доспівав?
 Де ти, Фінінберг, в північ упав?
 То ж солдати Жовтневого ранку,
 Тільки щирість вони підняли.
 Часом їх обминали і танки,
 А північні сніги — замели.

...Вчися в мужніх, доросла дитино!
 Ще він бачив — аж сам подобрів, —
 Що Тичина так гарно, гостинно
 Вороного Миколу зустрів.
 Тут Тодосія вабила слава;
 Гість у чорнім, огрядна постава,
 Трохи зігнута брила плечей,
 Проділ зачіски... Смуток очей.
 «Євшан-зілля» — то юність далека.
 Ось і автор легенди із ним:
 І Тичина знайомить Орленка
 З казкарем чарівним, з Вороним.

38

Знав Тодос: невмирущу «Кармен»
Вороний переклав на Вкраїні,
Він пісням дав слова солов'їні
Й сам належав до славних імен.
Приглядався до трохи забутого
Перекладача гімну могутнього,
Де зійшлися на довгі віки
Сподівань робітничих думки;
Маяковський любовно-прихильно
На ту мову озвався, що так сильно
Увійшла в України уста:
«Эта мова величава и проста...»

39

Вороний же тоді щохвилини
Кожним словом і жестом своїм
Все виказував шану Тичині,
Був щасливий, що взнав його дім.
З віку нашого, Жовтня початком
Голосів народилось достатком —
Та ж яких молодих голосів!
Революції щедрий посів...
Та в загальному сильному хорі
Линуть тони так ніжно, прозорі,
З цвітом яблуні, запахом трав...
Це ж народ про світанок співав!

40

Каплунівська — то вулиця в кленах,
Як різьблена густа каламуть.
Там двори у тополях зелених,
Де Тодосько й Тетяна живуть.
Із-за міста дорогу нелегко
По роботі проходив Орленко,
Зупинявся у тому дворі,
Де шепочуть тополі старі...
Та із криком урочистим «Татко!»
Вибігало назустріч дівчатко.
«Я, Іринко, ішов через ліс
І від зайчика булку приніс!»

41

Фіолетові стеляться тіні,
Ніч снується. За ниткою нить.
Доня спить. Хтось іде в безгомінні,
Так тихенько вночі стукотить.
«Делікатна і в цьому людина»,—
Відкриваючи двері гостинно,
В думці каже Тодосій собі...
Трублаїні! Це так, далебі!
У Миколи півонія-квітка.
Як завжди, він Тетяні приніс.
Він об'їздив півсвіту на «Літке»!
Нині Харкову радий до сліз.

«А пізнав я тебе — по стуку...»
«Через рік?...» — Міцно стискує руку.
«Ти, Миколо, змужнів і засмаг».
«У снігах? В крижаних берегах?...»—
Сміх струмить із обличчя відкритого:
«Так ходім до Будинку Блакитного!
Ну хоч би на годинку одну...»
Я й не знав про таку новину!
Трублаїні уривчасто й трохи
Розповів про шляхи світові...
Дім Блакитного — ціла епоха,
Та про неї — в наступній главі.

Г Л А В А І V

1

Для Орленка приємна дорога
З Трублаїні. Він скучив за ним.
Каплунівська від самого рогу
Щедро світиться клубом ясин:
То зринають вогні знаменитого
У столиці Будинку Блакитного.
Вже ласкаво запрошує він
І гостей із далеких країн...
«Тут живу, а зайти не зберусь,
Ти, Миколо, до речі покликав!»
Перед клубом — афіша велика
Та імення знайоме: Б а р б ю с.

2

Друзі входять. Веде Трублаїні
Десь на хори, по сходах крутих.
Сяє зала у білім промінні.
Другий поверх — для всіх молодих.
Початківці, ровесники юні
Стежать пильно, як гість на трибуні
Кида в залу співучі слова.
У президії Панч — голова,
Поруч нього задумливо строго
Слуха гостя Микола Куліш.
А слова — то ніжніш, то гостріш —
Ніби клекіт орла степового.

3

До знайомих Микола всміхнувся,
Потихеньку привіт промовля...
Голос Франції в залі цій чувся.
Романтична, бунтарська земля
Від Барбюса, як з моря відкритого,
Била в стіни Будинку Блакитного,
Мов доносила радісний звук
«Марсельези», клич гніву та мук...
Він казав про величні традиції,
Комунарів безсмертну стіну,
Як летів він щасливою птицею
В нашу землю — на світі одну.

4

Трублаїні оглянувсь на хори:
Онде Мисик Василь. А навкрут ---
Зачароване гостем, суворе
Коло друзів: Каляник, мій друг,
З ним Нагнибіда, поруч Борзенко,
Синьоокий веселий Сергій...
Сам Париж мов підходив близенько
В цій людині, усім дорогій.
Ах, то нива життя світлоруса
Розквіта в запальних юнаках.
Вони люблять і голос Барбюса,
Бо вже знають його по книжках.

5

Все тепер, далєбі, не згадати.
Але ставлю між гордих знамен
Добрих друзів, дороги і дати,
Сяйво лиць і сузір'я імен.
Ти сувора, літопису доле!
Луначарський і Скрипник Микола,
Володимир Затонський — не раз
Йшли на раду мистецьку до нас;
То під зорями дружби й довіри
Разом сходились кобзи і ліри,
Цвіт Жовтневий і нації цвіт,
Коли честь піднімалась в зеніт!

6

Літераторський вогник докупи,
Під єдину покрівлю зібрав
Розпанахані течії, групи,
Наче п'ять незалежних держав.
За одною культурною працею —
Сіль дискусій, а часом парад;
Тут Семенкова «Генерація»,
Валер'ян Поліщук — «Авангард»;
По журналах — гризота запекла,
Шерсть і клоччя летить за пером.
Але в клубі компанія тепла
За єдиним бувала столом.

7

Вчити інших тут кожен мастак.
Менш сварилися ВУСПП, «Молодняк»,
Ортодокси дивилися чортом
На Миколу з його «Пролітфронтом»;
Читачів оті шторми невпинні,
Ті бої, освіжаючи час,
Теж до клубу скликали не раз.
Дивну ніжність Сосюри й Тичини
Відчувала громади душа;
Зустрічала прихильність гаряча
Новеліста Косинку, і Панча,
Й кожну п'єсу нову Куліша.

65

8

Всюди Лебідь гаразд походить,
 Скрізь старання директора щирі.
 Він для клубу більярд закупив
 В Маяковського на квартирі...
 От спиняють змагань канонаду —
 Маяковський зайшов у більярду.
 Всі замовкли, увага сердечна,
 Горді в нього — і вдача, й ім'я.
 І Олекса Влизько дуже гречно
 Підбирає для гостя кия.
 Маяковський все жартом прикрасить:
 «Хто програ — під столом пролазить!»

9

По загальній немовленій згоді
 Відступають Сосюрі Володі
 Першу чергу, як шану і честь.
 Він говорить: «Пролазити? Єсть!»
 Так і вийшло... Сосюра регоче,
 Його тезка гука: «Браво-брав!»
 Що ж, ти слово виконуй охоче,
 Бо на кулі останній програв...
 Коли гість наш програв, каже просто:
 «Що тут — пишуть султану листа?..»
 Гамір, сміх, бо високому гостю
 Йти під стіл — то вже річ непроста.

Маяковський додержав умови.
 Ліз — під оплески, вигуки, сміх.
 Вечір смішно пройшов і чудово!
 Він молодшав між друзів своїх...
 То була випадкова розвага,
 Наче випита спільно баклага
 Молодистого сміху, вина.
 У дорозі потрібна й вона,
 Бо назустріч і смутку, і святу
 Йшли в мистецтво серця молодих,
 І Куліш «Патетичну сонату»
 Прочитав нам у стінах отих.

Не один уже рік заклечаний
 В риштування, в діброви густі.
 Кращим житлом Тодос забезпечений,
 Тож просторіше стало в житті.
 Всю Шатилівку знов замела
 Повноцвіту травневого віхола...
 Та з бідою сестриця приїхала
 Й привезла трьох дітей із села.
 «Не сумуй і не плач, Соломіє.
 Не пояснюй, бо все розумію,
 Ти приїхала вчасно, як слід.
 За нещастя — не дітям одвіт».

12

Ще сестру так лякають нестатки.
І неждано, в годину важку
В хату входить Тодосів батько
У старому як світ кожушку.
В Соломії на серці нелегко,
Не приховує зляканих сліз,
Наче батько нову небезпеку
Із села до Тодоса привіз...
І між сином та батьком почато
Цю розмову, найтяжчу в житті:
«Хор церковний не кинули, тату?..
Всім нам лихо стоїть на путі!

13

Хлібороб — диригентом у хорі,
Мов не гріх. Зле говорять про це!..»
Очі в батька печальні, суворі,
І змарніле стражденне лице...
Ах, нащо я так гостро? Навіщо?!
Але збори учора... Зловіщо
Злобна критика була над ним,
Над всім родом його степовим.
«Вас зректися? Було нас чотири —
Ми вже ділимо хліб ушістьох;
Прожили ми і чесно, і щиро...
Чи ж допоможе родині ваш бог?..»

14

Чом так гостро! Нащо так безжально?..
Чом я, тату, й тепер не малий?
Як ми ниву орали печально,
Як осот, до маленького злий,
Босі ноги поранив до крові...
А тепер мені душу січуть,
І вже нашої, тату, любові
В хліборобському світі не чуть.
Тільки серце — як рана розкрита,
А я згадую, наче з імлі,
Як з лікарні од дифтериту
На руках ви малого несли.

15

І мені чомусь дух захопило,
Довгу мить я дихнути не міг.
Ваша ніжність мене оживила...
А нащо? Для тортурних доріг?!
Сам би міг найболючіше знести.
Ніс я людям — не дві душі,
І людиною щирості й честі
Мене знають товариші...
Тут же — діти. Дітей пожаліть!
Що ж зробить мені, тату,— звеліть?
...Вічна рана в душі як сльоза.
Так подумав... Але не сказав.

«Тату! Видно усім глodosянам:
Взяв я сестер од ваших турбот,
Вже на тракторнім робить Оксана,
З нею й Таня пішла на завод...»
Батько встав — мов на плечах каміння...
А Тодос? Закричи в безгоміння!..
Бачить з поверху схилену спину.
До жени, зупини отой крок!
Ти в житті своїм і на хвилину
Не забудеш старий кожушок...
Ти над ним ще ридатимеш, сину,
Ти заплачеш — до самих зірок.

Хлібні картки у домі чотири,
Вже і Таня у цех поспіша.
Треба жити у злагоді й мирі,
Щоб раділа в надіях душа.
Він забуде тривоги та болі
На зеленому досліднім полі,
Де у кожному малім колоску
Бачить силу могутню людську.
На спочинку відшукує іншу
Ту стихію життя наймилішу,
Де закоханий в світ журналіст
Чує слова пісенного хист.

18

Він дивується Саві Божкові:
Як весни найдзвінкіший сурмач,
Той в «Артемівці» вже викладач
У літа молоді, світанкові;
В двадцять років колишній селяк
Із широким і радісним хистом
Був палким молодим комуністом,
Мав жагу до мистецтва й наук.
Той, у Кам'янці, згадують шлях,
Наче лірику днів стоголосу...
І Божко вже дарує Годосу
Свій роман історичний — «В степах».

19

«Савко! Вибач одверту розмову.
Я ж вернутись до Зіни хотів...
А залишив у тебе для схову
Речі, книги, пакунок листів.
Без доручень моїх, без прохання
Чом ти Зінині вибрав листи —
Доручив їх Петру (в жартуванні!)
Всі до авторки віднести?!
Ах, яку ж ото гостру образу
Ти завдав їй!.. Печаль, самота...
І до мене ніколи, ні разу
Не озвалась за довгі літа...»

20

Рідна мова, як сяйво жар-птиці,
 Жовтнем піднята з пилу віків.
 Ціле гроно юнацьких гуртків
 Вироста на заводах столиці;
 І куди свого друга везе,
 А маршрут залишає в секреті
 Трублаїні?.. В кімнаті газети
 Хлопці сходяться на ХПЗ.¹
 В когось руки у маслі машиннім,
 Тінь утоми в очах юнака,
 А гудуть, як на зльоті пташинім,
 На словесних турнірах гуртка.

21

Тут ще юний Іван Калянник,
 Він сердечний, мов юності вірш.
 За його «Робітничий ранок»
 Хлопця хвалить Микола Куліш.
 Навесні — ні журби, ані злигоди!
 Ще молодший Микола Нагнибіда
 Любить мрію доріг і світань
 І читає про Дніпрельстан;
 Він іде в запорізькому полі
 І несе на завод з далини:
 «Як диригента палички, тополі
 Розпочали прелюдію весни...»

22

Поруч з ними гримлять паровози.
У редакції всім дорогій
Перші глави великої прози
Прочитає Борзенко Сергій;
Поспіша він, як вершник на марші,
А лице в юнака — мов кумач:
Тут письменники слухають старші —
Епик, Вишня, Куліш і Панч...
Паровози гудуть так близенько...
Панч вітає в коротких словах:
«В рідній мові рости вам, Борзенко,
І шукати свій радісний шлях».

23

Ах, то жарти були і не жарти,
Ті весняні пісні юнаків.
Але всіх пригадати нам варто
На дзвінкім перехресті шляхів.
І Вітковський покинутим хлопчиком
Був як біженець в бурях війни,
Укривався то снігом, то дощиком,
Безпритульний, як інші сини
Всіх загиблих. Знедолених тисячі
В вічнім голоді, босі, бліді
Під будинки, як в нори лисячі,
Лізли, грілись в лахмітті тоді.

24

Мужність Віктора виросла рано,
З нею добрість прийшла на віку.
Він — чекіст у літах полум'яних.
А тепер — перелить юнаку
Всю любов свою в рідну газету,
Все нове: кожен день, кожен крок.
Заводських молоденьких поетів
Він збирає в мистецький гурток.
За стіною — бемолі з діезами —
Паровози... Співочі слова
Чути поруч: читає поезії
І Вітковський, гуртка голова.

25

Все у тім молодечім гуртку
Трублаїні й Тодосу цікаве.
Віршування незрілого вправи,
Де вже гумор у кожному рядку
Виникав для творця випадково,
І шукання співочих стежок
До священного рідного слова,
Й дивна радість од перших книжок,
І новітнім трудом гордовитий
Цех заводу, у славу сповитий, —
Він колись, у захмарені дні,
Буде танки кувати грізні.

«Паровозник» відомий у місті
 Як газет заводських ветеран.
 Із «Артемівки» журналісти
 Йдуть сюди... Олексій Караван,—
 Кажуть, ніби юнак із Волині,
 Щось таємне в житті юнака,—
 Тут навчається практики нині.
 Він прийшов на заняття гуртка.
 У стрічання, такі небуденні,
 У веселому потиску рук —
 Хто ж розвідає тайну в іменні:
 Караван — Олексій Борканюк...

Ось ватага весела хлоп'яча
 Куліша проводить і Панча,
 Кожен словом привітним розцвів
 До улюблених учителів;
 Усміхаються Вишня та Епik
 В щедрій повені вигуків, реплік;
 І Борзенку — для дальніх стрічань —
 Тисне руку міцну Караван...²
 Ще в історика й радіодиктора
 Будуть тисячі радісних тем.
 Для Борзенка й Вітковського Віктора
 Цей гурток — найсвітліша з поем.

28

І прискорюється, прискорюється
Всіх шукань і дерзань хода,
І ніщо в житті не повториться,
Доки спрага сердець молода,
Хай історик своє розкажує
Про багатства і царства — в пилу.
Ми відкриєм Середню Азію,
Як століть золоту піалу —
Із небес бірюзовим блиском,
Із садами — в диму пісків!..
Це Тодос і Калянник із Мисиком
Їдуть в світ Навої й Рудакі.

29

Вічна синь над барханами хижими,
Аж Тодосові млосно в очах.
Можеш їхати довгими тижнями
І ні хмарки не зустрічать,
Тільки схід із морями багряними
Та ще заходу жовті моря.
Вплива між чаклунськими ранами
Синім щастям Аму-Дар'я!
Малярією може зловісною
Закінчитись відважний похід...
А вступною Калянника піснею
Починалась «Дорога на Схід».

30

Вічно кликать не перестане,
Зачарує навіки тебе
Край, де серцем Таджикистану
Став гарячий кишлак Душанбе.
Велетенською синьою кладкою
Вже гудуть літаки в тій красі...
Наші хлопці вивчають фарсі,
І вже Мисик читає арабкою;
І Калянник під тою принадою
Славить дружби високі мости,
І любов'ю живе — Олександрою,—
Та вішовані пише листи.

31

Знов на бронзовім виднокрузі
У вагоні на східцях вони,
До Урсат'євська рушили друзі,
Що Федосій — до Фергани,
А Калянник' — знесилений спекою
Цих безжальних прекрасних небес
І любов'ю, що стала далекою,
Заполонений, в тузі увесь,—
Із палючого аеродрому,
Що як піч неосяжна гуде,
Вирушає додому, додому!
Там дружина сумує і жде...

32

Сад вишневий із сумом батьківським
Де ти, в зелені рідне село?..
За Урсатьєвськом, за Урсатьєвськом
Світ весь полум'ям залило!
Над гарячою над черінню
Неживому пливти безгомінню,
Ні колючка отут, ні курай
Не прикрашують небокрай...
Чим же кличеш таким чародійним,
Що всі мрії тобі віддам?
Жде в пісках із іменням біблійним
Зачарований Канібадам!

33

Ти чого тут шукаєш, Годосе?
Що ти в серце собі береш?
Так далеко твої Глоси
В глибині степових безбереж...
Де ти, Юр'єва дослідне поле?
Де кохані пшениць колоски?..
Тут же поле розпечене й голе,
Віють жаром безжальні піски...
Ти якій же надії радієш?
Рідний світ тобі кожен людський!
Навіть мрієш — пустелі засієш
У дорідні свої колоски...

34

«Я в каналах цей край привітаю,
Принесу рідне зерно братам», —
Дума ніжно Тодос... Виростає
Дивом, казкою Канібадам!
То не дуб, український нелинь, —
Але скрізь над струмками води
Тут могутня розгониста зелень,
Наче київські буйні сади!
То як чари — із подивом разом:
Скільки сили потрібно з віків,
Щоб пишались зеленим оазом
Над печаллю палючих пісків!

35

Буйством зелені, медом, плодами
Пахне літо в Канібадамі —
У жорстоких пустель глибині,
У Ферганській жаркій стороні.
Як видіння, душі подаровані,
Гордий гімн вікового добра,
У Тодоса очах, в зачарованні,
Виростає, дзвенить Ісфара.
Ця славетна ферганська Венеція
На потоках стоїть, на струмках,
Як легенда, як Азії серце,
На блакитних лежить рушниках.

36

Ісфара — сині райдуги скачуть!
 Ісфара — шум веселий води!
 «Стань веселий!» — по-нашому значить
 Древня назва... По греблі пройди —
 Все дзвенить у кипінні потоків,
 Як пронизані синім піски!
 По дві тисячі весен і років
 Тут налічують кишлаки,
 І столітні мистецькі дарунки
 Сполучали мости поколінь,
 З шовку й срібла отут візерунки
 В синіх барвах — як неба теплінь!

37

Навіть ночі душні в Ісфарі,
 Тут земля до нестями розпалена.
 Ніжний шепіт струмків у дворі...
 А душа твоя вкрай запечалена...
 Той потічок гірський гомонить,
 Наче зоряна річка вогниста...
 Спить Тодос. Але снів його нить
 Чом пекуча в оселі туриста?..
 «Чом ви, мамо, у білім прийшли?
 Чом ви плачете в узголів'ї?..
 Верст — шість тисяч! — гарячої мли...»
 «Це все поруч — з печаллю й любов'ю».

— Нащо з вами тут батько стоїть?
 Він слабий. А до мене — шість тисяч.
 — Понесеш його біль для століть.
 Ти вже, синку, біду нашу виплач.
 — Тату, тату! Простіть ви мені
 Ту жорстоку розмову й розлуку!
 — Ти ідеш по залізній стерні,
 Але мати вестиме за руку...
 Та скоріше додому рушай.—
 Батько хилиться над покосами,
 І чавунним стає небокрай
 Понад ним. І твоїми Глодосами.

Сни відчаю — в пекучих ночах!
 Три ферганські розтерзані ночі...
 Прокидаюся вранці в сльозах,
 І ридання у грудях клекоче.
 Рідний степ — у такій далині!
 Але в снах неவிгойна тривога,
 І дитинства забутого дні,
 Біла хата, тісна та убога...
 Душать чадом важкі небеса.
 Рідне поле — й колючії стерні...
 У щоденник тоді записав:
 «Був той сон 27-го, в червні...»

40

Прощавай, Ісфаро! Тільки раз
Ще уміюсь з гірського потоку...
Вдалині ти не звідав гаразд
Отого відчайдушного року,
Як багато погасло зірок...
І Тодосу з глососької хатки
Пише мачухи менший синок:
27-го вмер його батько...
Я пройшов через років гряди
По залізній стерні шлях безжальний,
А просити прощення прийду
Лиш до тебе, мій батьку печальний!

1

Що біда та не ходить одна,
Знав Тодос із старої історії.
А його самоти глибина
Йде під знаком тривоги суворой,
Мов розлуки глибока межа
Впала, щастя його заступаючи;
Якось Таня зробилась чужа,
За веселістю смуток ховаючи...
Все не визнавши, не знайдеш поради.
Лиш не треба, Тодосе, відчаю!..
«Держи коня у повнім наряді
Та й для всякого случая...»

2

Не коня тут, а серце сполохане
Від непевного кроку спини.
Йде на щастя погроза непрохана,
Повна болю і таїни.
Ще над батьком не виплакав сліз
В самоті, у смеркання приховане.
А тебе переслідує скрізь
Друге лихо, мов долею сковане,
Ти в скорботі самотній, один,
Як незрячий жебрак перед тинєм...
«Як же звати його?...» — «Валентин».
«Я зустрінуся з Валентином...»

3

Їх обох придавила ніч,
Темна брила гіркої печалі.
Якось глухне Тодосова річ:
«В мене донька. Без Тані...» А далі?
Далі слів до ладу не знайшов,
Довга пауза, майже хвилинна:
«Я не знаю про вашу любов,
Та Іринка страждать не повинна.
Ви ще можете іншу зустріть,
Без такої непевності, болю.
А моєї весни не смутіть
І дитині не застуйте долю».

4

Що ж обох по тій зустрічі жде?
Де ж надія у слові глухому?
Довго й тихо Орленко іде
До своєї Тетяни, додому.
Плащ важкий. Вже до нитки намок.
Він того не помітив. Не чує.
Ніч і дощ. Як би це — без думок!
Все, і розпач, коханій прощу я.
Мовить глухо Тодос: «Одійти
Валентин обіцяє з дороги».
Чом завмерла, мов статуя, ти —
Як безмовний, приглушений стогін?

5

Наче камінь важкий на плечах;
Голова її, очі та руки —
То суцільний немовлений жах
Болю, туги, глухої розпуки.
Як приречена, перед кінцем
Вже утративши сили останні,
На подушку упала лицем
І забила в німому риданні.
Ніч і дощ. В хаті пуста, п'ятьма.
Він зажурено коси погладив.
«Заспокойся. Вирішуй сама.
І не треба моєї поради...

6

Я не маю докору чи зла.
І забудь свою тугу зумію.
І спасибі, що ти допомогла
Врятувати дітей Соломії...»
Приїздили батьки з Бабаїв,
Дуже довго з дочкою балакали.
То не осуд, відразу чи гнів,
Тільки разом з Тетяною плакали;
А вона всю душі боротьбу
Привела до безладного вчинку,
Пожаліла другого журбу
І Тодосу лишила Іринку.

7

Тільки труд подарує нам сили.
Дні Тодоса укрила імла.
Добрі люди його осудили,
Що від нього Тетяна пішла.
Крик душі для глухих пояснити?
Тем багато для злости черствих.
Кілька днів, як із бантини знятий,
Він ходив у провулках глухих.
Переплутав із ночами ранки,
Десь у темній самотності зник.
Всі алеї так вивчив! Всі парки!
І зустрівся Сергій Роговик...

8

Робітник з ХПЗ. Пише вірші
І сердечний такий чоловік.
Щось в Тодоса відчув найсумніше,
Власне серце тим болем обпік.
Так же просить зайти у домівку!
Саме вербна неділя цвіла...
Мова матері повна тепла;
Ставить борщ на столі і горілку;
Що ви, мамо Сергія, вгадали?..
Він же сину і вам не казав...
І Тодосова в чарку упала,
Мабуть перша, гаряча сльоза.

9

Вирушаючи в Крим на спочинок
Шляхом вересня золотим,
До Орленка заїхав Назимок,
Робітфаківських літ побратим.
Привітав: «О, палати просторі!» —
Й річ урвав... Іронічно-суворі
У Тодоса скривились вуста.
«Хата більша. А в ній — самота».
Розповів про нещастя Тетяни,
Про любов її... «Так, з Бабаїв».
Час поволі вигоював рани,
Хоч забути її не зумів.

10

«Як не міг ти її зупинити?»
 «Ну, ти річку у повинь спини...»
 До балкона, як бронзові ниті,
 Нахилили гілки ясени.
 Трохи далі — вогнисті коралі
 Горобини, над весь тротуар.
 А на захід — багрянний пожег...
 «Та пішла... А мою так забрали».
 Якось чудно Назимок сказав.
 Зір ховає у синьому смерку,
 Та у вічах, як синім люстерку,
 Промайнула незрима сльоза.

11

Ти про власні печалі забудь
 В цій безодні безмежної туги.
 Тільки дружба полегшує путь,
 Добре слово товариша й друга.
 «При малому то я не журюсь,—
 Каже тихо Назимок... — Та годі...
 Вісім років один, не женюсь.
 Нащо мачуху знати Володі».
 І по келиху повнім вина
 Наливали у вечір останній.
 Стільки туги у їх розлучанні,
 Хай же зустріч утішить сповна.

12

А за всім, що зникало в імлі,
По життя непоборнім закону
Люди сіяли хліб на землі,
І кріпили землі оборону,
І любились, родили дітей,
Твердо вірили в сонце на світі,
Певно знали, що день розцвіте
По священнім людським заповіті.
І коли не зрікалися ми
Побратимського свята — стрічання,
Не бенкет був то серед чуми —
Тільки віра в могутнє світання.

13

Велич нового стверджує всюди
Торжество і безсмертя своє,
Хоч з недавно відкритого чуда
Часто побутом звичним стає.
Часто радію вихлюпне смітники
Світової брехні від політики,
Але музики, музики світ —
Всіх народів і всіх століть!
І Тодосове серце стрічало
Ті хвилини, від щастя німі,
Дивні хвилі: читає Качалов
Сповідь Егмонта у тюрмі...

14

А над словом — як грозами повен —
Устає всемогутній Бетховен,
Котить громом, сльозою кипить,
Кличе вірить, боротися, жить!
З тої радості смутки зів'ялі,
Що у серці пораненім спали,
Проростають в живі пелюстки,
Торжеством — понад розпач людський.
І встають тобі любі обличчя
Незабутніх товаришів,
І сердечний висвячує спів
Їхню пам'ять в майбутні сторіччя.

15

У вечірній приглушеній тузі,
Коли в сон поринають гаї,
Петрусенко і милий Карузо
Завітають як гості твої;
І степи твої радісно родять
Вічний спів, ще й на злеті кругім:
Це Гришко і Козловський заходять
Та освітлюють піснею дім.
Розхвилюєш всю душу до болю ти
У Гришковому голосі-золоті,
Бо у клекоті, співі орла
Степ гуде і дзвенить ковила.

16

Вечори дощовиті осінні
В Лісопарку стежки заснують
І на втіху печаль переллють
Блискавичні каскади Россіні.
Все музичною мрією любите,
Коли в буднях шукаєте див...
Серенаду великого Шуберта
Романтичний Калятник любив,
Із Тодосом ішли до подруги,
Як снігами гнітила зима:
«Ти утіш мене піснею туги
І заграй мені... Знаєш сама».

17

То за містом брели по росі ми,
То в снігах тамували печаль.
На Басейній, в товаришки Сіми,
Полюбили старенький рояль...
Так згадає Тодос, пожартує,
Епіграму на друга складе.
А сьогодні на нього чатує
І до хати ватага бреде.
Всім Калятник Іван верховодить,
І немає старання, а так —
Самосійкою дружба уродить,
Де проходить веселий юнак.

18

Ах, те слово чудне — самосійка!
Як отава, повторна трава...
За дверима — грайлива Надійка
Із-за спини його виплива,
І Ганнуся русява, і Ліна,—
Цілий гурт метушливих пташók.
Група лицарів неодмінна
Їх веде... До мистецьких стежок...
Імена — як з чужого роману:
Тут Нателла говорить до Жана,
Навіть сам Шалапутов Іван
Прозивається голосно: Жан!

19

Ні батькам невідомо, ні музам,
Ані творчим столичним союзам,
Де шукали дівчат юнаки —
Молоденькі жерці від поетики;
Але їх перелітні пташки
Із Основи були та із Петінки:
В світ поезії кликала юнь
З робітничих околиць красунь.
Все дівчатка добром освятили.
І не знавши скорбот світових,
І читали вони, і любили
Переважно поетів живих.

20

Всіх приводив Каляник-юнак
В дім Тодоса, мов келію братову.
Декламує Григорій Литвак
Сумовиту й трагічну Ахматову;
І читає Борис Котляров
Про Шатилівку й першу любов,
Українські сріблясті тополі...
І слухачки його світлочолі
Зачаровані в тихім жалю...
Як я очі дівочі люблю,
Коли в їх зачудованні милім
Пристрасть полум'ям блисне стосилим!

21

Лісопарку зелений туман
З надвечір'я пливе золотого.
Щиро любить Каляник Іван
Всіх: від себе — до Луговського;
І Сосюра, і ніжність Тичини
Разом з Плужником і Влизьком
Розквітають, як літо бузком,
У просторій Тодоса хатині;
Ах, Іване, розмову сплітай
З приготованих імпровізацій.
Ти ж і Янку Купалу читай —
Цвіт сердечний відроджених націй.

22

В Литвака був природжений хист
Скрізь шукати книжки невідомі.
Річард Йванович — букініст —
Всіх приймав у старенькому домі;
Як зароблений вже гонорар
Не давали у виплатах звичних,
Кожен ніс йому книги — не в дар,
А збував їх в умовах критичних;
Там Яновський і Мисик бував,
Трублаїні — в годину похмуру.
Добрий Річард один рятував
Українську літературу.

23

Вдача Річарда, мов короля,
Він жалів непрактичних ліриків.
Їх не надто годує земля
З рук недбалих суворих емпіриків.
А зробив він на світі добра,
Мабуть, більше за Річарда Третього —
Все для клану того упертого,
Що поезія в нім не вмира,
Для отих орленят або півників,
Що сідають на ріднім тину,
Для отих непоправних мрійників,
Що у першу пішли борозну.

24

На канапі вмостились дівчатка,
Строга Ліна присіла до них.
Вишивальниць і ткаць молодих
Об'єднала в роботі «Канатка»,
Славна фабрика... А юнаки
Із того робітничого класу
Вибирали найбільшу окрасу,
Щоб із нею дружить залюбки.
До культури отак залучали
Милу зграю поклонниць нових,
Та не віршами лиш частували,
А й вином, не з гатунків «сухих».

25

Для компанії зовсім тверезої
Хлопці довго читають поезії,
А коли вже дійшло до вина,
Хай і жарт юнаків не мина.
До Афін, до Ліночки білої
Знов приточать «графиню Емілію»,
І добавлять химерні слова,
От і пісня — стара і нова:
«Для кохання у дівоньки зрілої
Серце схоже... на мури Бастилії!»
Ліна плеще в долоні, сміється
І ще кращою хлопцям здається.

26

Чом засмучений милий Каляник?
Не торкався до сповнених склянок
І читає, зажурений вкрай,
«Ах ви сосни мої!». Тужний край...
Ліна гладить чуприну легку
І цілує тихенько в щоку:
«Чом ти журишся, любий козаче?..»
Ваня голову хилить і плаче,
Може, то над бідою-сваволею,
Над своєю майбутньою долею,
У печальнім передчутті,
У гіркому своєму житті³.

27

Надзвонили багато годинники,
І тумани з ярів напливли.
А не книжники і не схимники
У тридцятії роки жили,
І до ніченьки тої короткої
Долучавсь до розмови солодкої
Запах вуст, як покошених трав,
Млосний шепіт не затихав.
Юність чесності має броню.
Мов на досвітках з давніми хатами,
Скільки в грудях дівочих вогню,
А дівчата лишались дівчатами.

28

Де ми в роки суворі повернемо
Дивні ночі, освячені червнями,
Що солодкі й короткі були,
Як тумани, в літах відпливли!
І Тодосові крається серце:
Ах, Марія на серце озветься,
Він їй ніжності щастя приніс.
Лиш подушка вся мокра від сліз.
Юність повна незнаних тривог,
Бо жага невгамовна бунтує.
Тільки бійтесь легких перемог —
Там зневіра і туга чатує!

29

Їх багато і мало було,
Наче хмелю в гарячому літі.
І Марії імення цвіло
У самотнім Тодосовім світі.
Де вже іншого щастя бажать?
Вірна відданість, ніжність безмежна.
Нащо ж, люба, отак поспішать?
Ти, як горлиця, необережна.
Так хотіла дружиною бути:
Тут є сила, і сила сумного.
Але сам він зійшов з перепуть,
Знав те щастя. І досить із нього.

30

Підросла Іринка. І теж,
Все безмовно чекаючи мами,
Умовляла... Ой ні, не бентеж,
Моя доню, сумними словами:
«Хай Марія із нами живе,
Вона добра і мамою буде...»
Як же вереди долі-приблуди
Переплутали все світове!
Хто прихильність оту зрозуміє
Душ жіночих і їх поривань?..
Ти прости мені, серце Маріє,
За печалі твоїх сподівань...

31

Ми прийшли до останніх стежок,
Що на прірви злягли, передчасні.
А тепер із посмертних книжок
Пізнаємо обличчя прекрасні.
Щоб достойних піднять імена —
Хай розкриється честь дерзновенна!
Будь гарячою, пам'яті глибина,
Будь навіки благословенна!
Але безлічі жертв світових
Нам не викреслить з енциклопедій.
Через море печалей людських
Світ ішов до воєнних трагедій.

1

Неба синь в лебединому пухові
Залягла в лісовому ставку...
Наче хмари, сади в Богодухові,
Млосна спека в густім вишнику.
Ніби раз у житті бува,
Щоби світ так барвисто розрісся!
І закоханих кличе узлісся
Та доріженька степова.
І виходять Тодос із Катрусєю —
Де вже нива вівса темно-русою
Переправою в ліс поведе,
Де зелена земля аж гуде!

2

Він розпечені харківські бруки
Залишав для мандрівних чудес.
І взялись вони тихо за руки,
Ім шепоче так ніжно овес;
Конюшини й волошок збирання,
У ставку лісовому купання,
Де Катруся між сяйва й тепла,
Мов русалка, по хвилях пливла.
Тільки птиці, і ліс, і вони —
І нікого навколо, нікого!
І нічого на світі сумного
В морі музики й дивини...

3

На травиці лежали, дивились
У свічадо бузкових небес.
Закувала зозуля десь,
І хмарки угорі зупинились,
Милувались на дівчину ту,
Що світилась у дивнім цвіту —
На зеленім брунатна гравюра.
Світ блискучий! Ні риска похмура
Не виднілась навкруг ні одна.
Це на морі краси і спокою,
Над жадобою щастя людською
Світ дзвенів, мов упився вина.

4

То вина кришталевою чашею
Світ і нашу любов частував.
Шелестіння некошених трав
Над жагою пекучою нашою,
І ніколи такою співучою
І такою до болю жагучою
Не здавалась ти, земле, для нас,
Як у червень отой, що погас.
Буйством спеки земної налиті
Твої очі і груди були,
Як в тумані жаги, ми пливли
У гарячому ярому літі.

5

Мабуть, мрії Катрусі весінні
В материнських думках заплелись.
«Як, Тодоську, любила б я сина!
Може, буде у нас колись,
Син — то матері сонечко русе,
Найсвітліший життя колосок...»
Він же дивне сказав: «Ой Катрусю,
Мене кличе його голосок,
А буває ж — синів голосочки
Десь озвуться хіба з далини.
О русяві людські колосочки,
Перепалені в бурях війни!»

6

«Що ти кажеш? Навіщо, Тодосе?
Я щаслива. А ти — про відчай...»
«То згадалось неждано. Глодоси,
І великий в той рік урожай,
Потім хлопців на фронт проводжали,
Всіх батьків і найстарших синів.
І жита шелестіли в печалі,
Тільки вітер в колоссі дзвенів.
Я тоді розлучився із братом,
З наймилішим Остапом. Все жду...»
«Ти всі дні освітив мої святом,
Не кажи про найбільшу біду».

7

До лікарень на п'ятому курсі
Переходив дівочий гурток.
Богодухів, як тихий садок,
Уподобався зразу Катрусі;
Вона затишні любить палати,
Теплу тишу та білі халати,
Кожну річ — де сама чистота.
До лиця їй косинка проста.
І сестрою була, і лікпомом.
Батько лікарем був. У степах.
Змалку світ їй оцей перепах
Світом батька і юності домом.

8

Як приїхав — прибіг під вікно:
«Спить, і сонце не розбудило».
Він стояв і дивився на милу,
Аж біліло в очах полотно...
«Значить, пізніше було чергування.
Тільки вранці заснула вона...»
О схвильоване замилювання
Й саду росяна тиша лунка!..
Жовтий зайчик цілує обличчя.
Ворухнулась. Пливе полотно.
Він завмер. І не будить, не кличе,
Тільки дивиться через вікно.

9

Він пригадує нині під соснами
Ранок милий, що все освятив.
Як торкнувся він трояндами росними
До лиця їй, як палко будив.
«Ми й століття собі не настачимо
Тут, де зелень, як море, густа!
В сонці заходу жовтогарячому
Ти вже мавка моя золота,
Мов окраса твоя та убрання —
Промінь бронзовий... Сизий овес...
Тіло любої — чудо з чудес,
І безсмертя, і вічне страждання».

10

Під торішній лягли ожеред,
Пахло хмелем. І трави як мед.
«Вже коса твоя рос напивається.
Зору жалко, що мавка вдягається...»
А над спекою ринула злива!
Ятагани все небо січуть,
І Катруся весела, щаслива,
Хоч по косах потоки течуть.
«Не боїшся ти грому, Катрусю?»—
Він гукає, в імлі біжучи.
«Як з тобою, то вже не боюся!»
Ріжуть темінь блискучі мечі.

11

«Ти як сніп золотистого жита,
Туго сплетений, в стані міцний,
Біла квітка, так гордо розкрита».
«Ти ж сердечко шукаєш у ній.
Ну, та годі, Тодосе, та годі,
Від цілунків уста заболять...»
Білий племінь пливе по господі.
За вікном осокори шумлять...
«Як тут тепло! Мов дома у неньки,
Я уперше в готелі живу...»
І грудьми притулилась легенько,
Заступила грозу світову.

12

Ще Годос у пречистому ранку,
Він як сурма дзвенить золота.
Ніч обмита грозою. До ганку
Зелень горнеться—буйна, густа!
...Що ж це мовить по радію Молотов?!
Грім, безодня! Страшна новина!
Що кордони залізом розколото,
Десь вже танками жито прополото,
І на доти ударено долотом,
Горизонти у хмари загорнуто,
Що у бомбах гримить даліна,—
Мирний світ розтерзала війна!

13

Буде світ у сталій завірюсі.
У тривозі здригається світ.
Що він скаже щасливій Катрусі?
Ще у ліжку трояндовий цвіт,
Ніжно дишуть уста рожеві.
Може, сниться про сина, дочку...
Тільки вістку безжально-важку
Кине далеч розбитому дневі!
Ще немає ні зведень, ні слухів.
Де ж ти, розкіш доріжок і трав?..
Богодухів, як сон — Богодухів!
Ти в трагедії ранком устав!

14

Ви світить мені, очі кохані,
На дорогу, на бурю та ніч...
Ой ви очі в прощанні й стражданні
Наче туга незмірних сторіч!
Всюди людом забита дорога,
І тривога, тривога, тривога...
В кожному зорі безмірна печаль,
Навіть розпач і тихий відчай.
Всі жахливою вісткою вражені,
Всі вогні на перонах пригашені...
Це ж на скільки розтерзаних літ
Буде в чорнім затемненні світ?!

15

Швидше в Харків!.. Копають щілини —
Рів-трикутник, у метр глибини.
Кожен двір помережаний нині,
Все — для захисту од війни!
Тут і Сенченко, й Трублаїні,
Всі мовчазні, в похмурім терпінні
У садочку ті нори снують.
І Тодосові заступ дають.
Ще не чути глухих коментарів:
Все — під чорної ночі плащем.
Стук лопат і перегук ударів,
Наче серця приглушений щем.

16

Горя гору, як той Еверест,
Перші зведення горнуть на плечі.
Танки ринуть в сталій громотечі,
В урагані залишено Брест.
Чом і ріки тебе не спиняють,
Чорна сило, шалена маро?
І до зведень усі прикипають:
«Від Радянського Інформбюро...»
Харків лагодив форму сувору
До обличчя солдата-борця,
І на півдні Холодну Гору
Обкопали ровами з кінця.

17

Все одному відпишуть в історії,
А найтяжче — народу творить.
Хтось гукав: «На чужій території»,—
А своя так жахливо горить.
Чом кривава іде доріжёнька
Все по нашій святій стороні?
Як в душі Олександра Довженка,
Ти в борні, Україно, в огні!
Все Тодосу боліло. В прозору
Теплу днину гіркої пори
До самотньої хатки сестри
Він ішов на Холодну Гору.

18

На галявині хлопці й дівчатка
Тихо граються. Та один
Вибігає із криком: «Мій татко!
Це мій татко!» — вигукує син.
Як він каже про те гордовито,
Скільки днів він чекав сумовито,
Що почувється батьківський крок.
Це Олежка. Тодосів синок.
Татку боляче. Жаль і провина —
За розлуку, за долю оту,
Що віддав він маленького сина
До сестри, на гірку самоту.

19

Стиснув шию русявенький зайчик,
Він щасливий — все бачить згори,
На руках! Так ідуть до сестри.
А вже хата мала — як сарайчик.
Там Юхимка стрічає в скорботі...
Стеля низько. Вкорочує вік...
Коля Ветухов, чоловік,
Був уже під Смоленськом. На фронті...
На заводі був добрий радист,
Ну і техніком там десь воює.
Як сестра у тривозі сумує,
То вже слова не викаже зміст!

20

Як залишить самотню сестру?..
 «Ти до «Слова» навідайся зранку,
 Я Олежку до себе беру».
 «Як він буде?» — «Догляне Оксанка».
 «Так вона ж все на Харківський ГРЕС,
 І тепер іще довше за працею!»
 «Демонтовано ГРЕС, скоро десь
 Всі ви їдете — в евакуацію.
 Добре — Таня Іринку взяла
 До свого на колесах шпиталю,
 В роки бід і суворого жалю
 Буде легше. Дочка підросла».

21

Десь із Омська, в розлуки свої,
 Буде батька шукати Ірина:
 Лист — в Уфі... Тож адресу її
 Перешле для Тодоса Тичина!
 Із Уфи — і Яновський, і Панч
 Відгукнуться до нього листами,
 Все озветься й новими літами —
 Наче горя і радості плач...
 Бузулук мій в степах, Бузулук!
 Тільки бачив тебе на колесах,
 А тепер у мільйонних адресах
 Засипав ти безодні розлук...

22

Хто вже знає, що люта війна
Так розкидалась людом по світу,
Що ні мати, ні батько не зна,
Де вже рідні, кохані, де діти.
Брат не знайде маленьку сестру
Чи бійців не знайшли наречені...
Бузулук прислужився добру:
Там збирались адреси, імення,
В тому світі, де гибіль і кров,
Є в розлучених серце чудесне —
Там було велетенське Бюро:
Ніжність світу — листи та адреси...

23

Біля хати сумує акація.
Буде довга евакуація!
А жорстока — як час велів,
Хто б то кидать все рідне хотів!
Плаче жито, осколками вижате,
Шепче людям: «Борітесь, щоб вижити».
І залізо коліс стукотить:
«Битись, вижити і відплатить!»
За тривоогою встала суворість,
Дружба, зібраність без суєти.
Де надія на легкість і скорість?
Бій! Жадоба перемогти!

24

То не просто людською печаллю
Так дівочий весь світ посмутнів.
Покалічених, порваних сталлю,
Привезли ешелони бійців,
То війни найстрашніша подоба
Їх прибила. Вся демонська злоба,
Сталь ворожа, безумство і лють
В цих каліцтвах і ранах встають!
Їх скалічили, боже, навіки!
Та ще юних і гарних таких...
Сліз гарячих приховуйте ріки —
Від носилок, як труни, важких!

25

Ох, ця практика перша медична
У Катрусі і подруг її!..
Наче ніч, безконечна і вічна,
В богодухівські впала гаї,
З болем, з жахом на мить одвертались,
І у відчаї з ляку здригались
На страхітливі рани оті.
Вбито радощі в юнім житті.
Від безмовних ридань захлинались,
Все носили братів до палат.
Та всі жнива лише починались,
Бід найважчих ще буде стократ.

26

Чи троянди пелюсточка біла,
Чи то ластівки ніжне крильце,—
Так для матері хлопчика тіло.
Б'ють гармати — йому в лице!
Світ Катрусі в сумному шпиталі
Лиш печалі у чорне заткали.
А Тодос в її думках стоїть,
Наче юності, радості світ.
Полетіла б по рідному сліду!
Як він в Харкові — може, приїде?
Подивитись на нього. Хоч раз,
Доки вогник в грозі не погас...

27

От приїхав. І небо розкішно
Одяглося над лісом в кришталь,
Але Катря згадала шпиталь
І заплакала тужно й невтішно.
Крони сосон на сонечку грілись.
Достигав смарагдовий овес.
Та немає кохання чудес,
Десь і радощі в світі поділись,
Чорні тіні весь обрій мережать
У вогні світової пожежі,
Навіть щастя людське завмира,
Де війни ходить чорна мара.

28

Жовте жито, столочене танками,
Тихо росами тужить вночі.
Вже солдати, його сіячі,
В ешелонах проїдуть світанками...
Каже Катрі Тодос: «Ну, прощай.
Щоб я душу в боях не тривожив,
Ти поїдеш у тил, на Поволжя,
Твій шпиталь вирушає в той край».
Проводжає вночі з ешелоном
Свою Катрю в дорогу на схід.
Сам на захід поїде, як слід,
З газетярським військовим загоном.

29

Близько фронт. Від розлучених вісті
Не прилинуть в незнані хатки,
Де стоять бойові журналісти
І письменники-фронтівки.
Вже Тодос у похідній редакції.
Дивні стрічі бувають однак
В переходах важких і за працею...
Так зустрівся Олекса Десняк.
Капітан у новенькому кітелі
Привітався, під жарти і сміх:
«Йдім до нашої в лісі обителі,
Там чимало знайомих твоїх».

113

30

Як ішли в молодому ліску,
 Обійняв він Тодоса за плечі.
 Добра вдача, і як це, до речі,
 Скрізь не зраджує Десняку.
 Як товариш сердечно вітав,
 То вже радість у вирі бурхливім.
 «Ніби вищим, Олексо, ти став».
 «Тільки вищим? А може, вродливим?—
 Посміхнувся і каже: Для нас
 Це найважчий екзамен на світі...»
 В уніформу всі друзі одіті.
 А столиця — в броню одяглась.

31

Любо згадувать нині Олексі
 Першу зустріч весною в Одесі,
 Як над морем черешні цвіли...
 (А вгорі бомбовози пливли).
 Як з рибалками юшку варили...
 Як любили Великий Фонтан.
 (А над ними небес океан
 Розірвали зенітки, розбили...)
 Танки йдуть по дорозі, по Димерській,
 І Десняк задивляється в даль:
 «Вже у Києві, по Володимирській,
 Возять ранених у шпиталь».

Друга зустріч у тиші ліска
І недовга, й сердечна однаково,
Як вітали Качуру Якова
І поета Миколу Шпака.
З Десняком не бували похмурі
Й дружні лиця, в кім туга зрина.
Не по зросту одежа в Качури,
У військовім співець Богуна,
Мішкуватий, але енергійна
Мова, жест, і легенька хода.
Тиха дума і сила спокійна
В сумовитих очах прогляда.

І звичайні собі запитання,
І прості випадкові слова.
У Шпака русий сніп — голова,
А в очах — синє море кохання
До зеленого листу дубів,
До небес і до друзів хороших...
Хто те визнає, як в ночах тривожних
Світ любив він — не долюбив...
Кожна стріча мов сонцем освячена
В цю жорстоку шалену грозу,
Наче друг твій питав щоразу:
Чи нам суджено друге побачення?..

34

Сум Тодосів зігріло звичайне
Світле все, що жило в Десняку.
Молодий журналіст, ніби тайну,
Носить ніжність в годину важку.
Добрий приклад! І сам він звикає
Спать з бійцями на сіні в сараї,
У редакції брать завдання,
У відрядження їздить щодня.
Труд в огні. Він в оточенні згуби,
Будь обачним, не поспішай.
Він зібравсь до полковника Дзюби,
В Теремки, на передній край.

35

Любить друзів Орленко до болю,
Мужніх, чесних бійців молодих.
То вже чудо доріг фронткових —
Щоб зустріть йому знов Павла Волю!
На дніпровській було переправі,
Де чекали машини в рядах...
Політрук мій стрункий і бравий!
Аж сльоза забриніла в очах...
Повертався до Віти Поштової
Павло Воля, в частину, де
Ще у пеклі заслони соснової
Вся земля у розривах гуде.

36

«Стоїмо у важкій обороні,
Там — де ліс, Теремки, Чабани.
Дуже мало в моїм батальйоні...
А все хлопці — як рідні сини...»
Він з бійцями підтримує доти.
Говорив про скажені нальоти,
Закопалися в землю, в той ліс,
Перекопаний бомбами скрізь...
«Там воронок — в ярах і по полю!»
Рух колони. Прощатись їм час.
І Тодос не вгадає, що Волю,
Може, бачить в останній раз...

37

На дорозі од Василькова
Чути танків гулкий водоспад,
З темних просік глухої діброви
Самоходок видніється ряд,
Все змішалось в гулі чортячим!
Ще ніколи Орленко не бачив
Літаків таку тьму в небесах,
Такий гуркіт нещадний і жах!
У цім вирі шаленім, тривожнім
Збожеволить, оглухнути можна,
І вони вдвох під дубом стоять,
Тужно ждуть, що громи відгримлять.

38

«По траншеях!» — гукнули сапери.
Дзюба з другом не встигли лягти.
Розчахнулись у полум'ї двері,
Повно млости і духоти...
...Тінь свідомості виникла вранці.
Чом дуби у химерному танці?
Він не знає, на чому лежить,
Не силкується — жить чи не жить.
Вже Тодосу не ворухнутись,
Сам не віда, це він чи не він.
Як зітхнути — не задихнутись?!
Десь гуде володимирський дзвін.

39

Догоряють понищені хати,
Тягне згарищем від снопків.
Кухаренко Одарка й дівчата
Все рятують фронтовиків.
Молодиці із Віти Поштової
Йшли у хащі діброви соснової,
Назбирали духмяних гілок.
У стодолі прибрали куток,
Де лежать земляки їх скорботні.
Може, десь там, на іншому фронті,
Так лежать їх сини, їх батьки...
І рятують їх інші жінки.

40

Днів за сорок Тодос на поталу
Впав у вир, поміж смертю й життям.
Наче рани його кепкували
Над лікпомом, ще майже дитям.
А сьогодні — стоїть на порозі,
І вже дивної радості сльози
У Наталки Пільняк на очах:
«Ах, минулось чекання і страх».
А Тодос, як почав шепотіти,
У тривозі захмарив чоло:
«Тітко, люба... Прошу я, скажіте,
Чи полковника там не було?»

41

Кухаренко Одарка: «Здоровий!
Він видужує швидше за вас!..»
У Тодоса й душа розцвілась:
«Ах ви янголе мій чорнобровий!
Аж тепер я не буду боліти,
І признаюся вам тепер:
Не було б мого друга на світі,
Я б удруге від жалю помер».
Посміхнулася Дарця: «Я жить
Звикла в клуні оцій ще змалку...
Хтось у вас біля серця лежить,
Все ви кликали в ночах Наталку».

42

Де од Віти ярами дубняк
Аж по Круглик заткав краєвиди,
На галявині видно вітряк
Славнозвісного діда Свирида.
Теплий плин ліг на зелень долин,
А цей вигін — в діброви на денці.
Дарця й лікар обох поселенців
Переводять до діда у млин...
І Михайло з Тодосом у тузі,
Але й радості тут! На мішки
Сіли вдвох... Он пташки
На куцах. І летять черногузи...

43

Недалеко за лісом та збоку
Все машини гудуть на шосе.
Чорна буря ще світом трясє,
А навалу скидає жорстоку.
Любо слухати у вечорах
І розмову дідка сумовиту,
І вже силу, весною розлиту,
Відчувати у грудях, в руках.
Часто згадують любих своїх —
Той Іринку, той сина Івана.
Друг в лице своему другові гляне:
Їх любов — то єдина з утіх...

1

По дорозі на Віту Поштову,
До асфальту в'юнкої ріки
Примостився під тишу соснову
Садівничий куток — Теремки.
Після всіх життєвих переправ
Тут Орленко садибу придбав,
Де сплелися стежки його давні,
І Назимка покликав у травні.
«Скільки в шелесті саду утіх!
Все милішає серцю з літами.
Мабуть, Київ — наука для всіх,
Як міста одягати садами.

2

Все, мій друже, зросло в боротьбі
За найменшу галузку і парость.
І земля молодіє в сівбі,
І сади заперечують старість!
В теплих ранках і вечорах
Все я слухав зелену діброву,
Де прямує на Віту Поштову
Голосіївський ліс на ярах...
Як відчутні тут сила і зміст
Всіх могутніх скарбів Подніпров'я!
В буйній зелені — молодість міст,
І народна окраса, й здоров'я.

3

Все освячено Києвом тут.
Над розміреним гулом чавунним
Виростають, ярами повзуть
Юні сосни із шумом-відлунням,
Заступаючи втомлений шум,
Гамір, спеку великих майданів.
Скільки родиться теплих дум
Десь під кронами гордих титанів,
Тих дубів, під якими колись
Кобзарі-запорожці співали...
Конча-Заспи зелені причали,
Де віки і легенди зійшлись...

4

«Ой Миколо, відчув я втому!..
Кличуть тиша, дозвілля, журба.
А поїдьмо в мій степ, додому.
Тож і пам'ять — як наша судьба.
Стрічі з рідними сповнюють сили,
Все відроджують люди мені...»
Ось вагон. І в лице при вікні
Б'ються вітру веселого крила,
І безмежні простори довкола
Протинає чавунна струна.
І в очах у Тодоса й Миколи
Чорноморська встає сторона.

5

В шумі моря, у шелесті жита
Перелита степів течія.
Як Шевченка душа, ти розкрита,
Книга радості, земле моя!
Заспіваєм отут — і в Карпатах
Чує пісню Глодос Ясиня.
Чує гомін Донбасу щодня
Слобожанщина в сонячних шатах,
Лине гомін поліських гаїв...
Я на південь гарячий дивлюся
І красу твою п'ю не нап'юся,
Зачарований світе батьків!

6

Для Тодоса уже не буденна
Кожна згадка в дорозі отій.
«Все прожите вертає до мене,
Вріши в пам'ять, немов деревій.
Я з могилами в юність балакав,
Тільки дощик осінній оплакав
Всі дороги батьків у степу,
Їхню долю, на втіхи скупу.
Не забути стежки пастушкови
І сестриць моїх пісню сумну,
Як мереживо вишень шовкове
Нахилялось на білу стіну».

7

Полустанків шумливі каскади;
От і Знам'янка, світ давнини.
У Глодоси з Кіровограда
На авто вирушають вони.
Синє небо свічадом висне;
Аникеївська смуга захисна —
Понад бідним розтерзаним полем;
Та в біді із сирітським болем,
Як хурдига нещадна мела,
Заповзала до бідної хати, —
Не посміла сокира й пила
Цю сторожу степів порубати.

8

Далі шлях. Видно селище Виска.
Десь тут близько село Хмельове.
Як дитинства барвінки й любистки,
Все знайоме в душі оживе.
Тут дзвеніли дідів твоїх коси,
Блискав обрій серпом і штиком.
Над вузьким Сухим Ташликом
Розляглося містечко Глodosи;
Справді звалось воно містечком —
Ще в достатку, до воєн страшних.
І Годос у машині притих,
Не озветься тепер ні словечком.

9

Ти не будеш, калино, журиться,
Бо затоптана в землю давно.
Ви, печальні мої сестриці,
Не поглянете у вікно,
Не загавкає з радості Білка
І назустріч не побіжить.
Кожна груші і яблуні гілка
Тільки в споминах може ожить.
Тільки пам'ять твою перевито
У достиглі душні полині...
«Так добридень вам, тітко Уліто,
Ну хоч ви усміхніться мені...»

10

Добра дядина плаче й сміється,
Просто рада, що є ще живі,
Що минули навіки, здається,
Давні злигодні злі степові...
«Ось, Миколо, хатина низенька,
Лампачева, як темна земля,
Ну палац Костянтина Масенка,
Дім славетного коваля».
Клятий пристав уївся в народ:
«Я знесу твою кузню доценту!
Потаємно отак, без патенту,
Спорядив ти зброярський завод?!»

11

Не послухав коваль заборону,
Ті рушниці його підвели.
Із села коваля потягли
Поліцейські до міста Херсона.
Дядьку випала доля нелюдська:
По етапу пішов до Іркутська —
Засудили в закритім суді.
Та не дарма жандарми тоді
Звали дядька Кармалюком:
У негоду холодну та сіру,
Як Устим, він утік із Сибіру
І додому добравсь пішаком.

12

Стіни кузні, розмитий лампач
Обростають вінком конопляним.
Ех, мій дядьку ковалю, пробач!
Я спізнився з останнім прощанням.
Заважали то бурі, то зими.
І до брата твого Гарасима
Не приніс я у гуркоті літ
Свого серця натомлений звіт.
Гірко, брате, ходить Одиссеєм
По затоплених слізьми стежках.
Оту кузню зробити б музеєм
В пам'ять гордих людей у степах.

13

На Сухім Ташлику в осоці,
Де левади лягли по Катросах,
Пахли солодко нам чебреці,
Перекупані в чистих росах.
Там, де пагорки та бережки,
Пастушок прочитав всі книжки
Про дідів, запорожців великих,
Чаклунів і розбійників диких.
Я читав у траві на обніжку,
Слухав дід мій, димів тютюнцем.
Через роки мені чебрецем
Пахне юність, легенда і книжка.

14

Дід в лугах полинем перепах,
Мов чаклун, він любив говорити,
Що в могилах по наших степах
Дивні скарби віками зарито.
Як на чоботи в пізню осінь
В нас грошей не було якраз,
Дід Карпо говорив: «Древній князь
Тут похований біля Глосів,
З ним і золото... Я хотів
Яр скопати — як спіє колосся,
Та на світі багато чортів
Біля золота розвелось;

15

Хоч при свічах копай, а чорти
Біля скарбу того на сторожі —
Не дають біднякам все знайти.
Де ж на чоботи візьмемо гроші?...»
Дід Микола прожив серед мрій,
Думав злиднів позбутися зразу...
Цього ж літа Володька Чухрій —
Добрий учень з десятого класу —
І не чувши легенди-принади,
Міф про князя, його коня,
Відшукав отой скарб навмання,
Та ж у діда Карпа на леваді!

16

Несподівано скарб той столітній
Перейшов до музею цілком.
І легенди степів заповітні
Ожили над моїм Ташликом;
Візантійські вони чи волоські,
Та прийшли оті скарби глосоські
У степи від слов'янських князів
Як мистецтво далеких віків...
Але й дядькова кузня славетна
Жде істориків, діло святе...
Та ходімо! Десь тітка Улита
Вигляда на вечерю гостей.

17

«Та було тут таке! Як почули,
Що знайшов Володимир Чухрій...»
Каже тітка: «Три дні не заснули
У селі ні малий, ні старий!
Стугоніли там всюди лопати.
Вдень гуртом! А вночі — крадькома...
От учені прийшли оглядати:
Все розрито. І толку нема...
Скарбу слід загубився в воді,
Берег скопаний дуже далеко...
З Академії Алла Сміленко
Ледь не плакала в тій біді»⁴.

18

Прихилившись до столу близенько,
Словом тихим, як води ставка,
До Тодоса, свого земляка,
Говорила Улита Масенко:
«Золота маячня а чи срібна —
То ж людської відсталості знак.
От ученим картина потрібна:
Де ті скарби лежали і як?..
Не вага тут простенького злота
(Десь у банках ще трохи є!),
А яких то народів робота,
Що за тими речами встає!»

19

Каже щиро: «Нівроку знаєм
Від дитинства до сивини:
Ми скарби все життя здобуваєм,
Коли сіємо хліб щовесни.
Коли труд хлібодара в привіті,
Стало радості більше на світі,
І машин усе більш на виду,
Та вже й цінять людей по труду.
Як у честі — й робота щаслива;
Як робили колись задарма —
Тоді сохла і сила, і нива,
Де неправда — там щастя нема!»

20

«Як Остапенко Олександра
Відбувала невольницькі мандри,
Завезли на Майданек — либонь,
Мук натерпілась боже боронь!
І десь чула про вашого брата:
Теж в концтаборі мучивсь ті дні,
Він у Рахові та в Ясині
Був учителем років багато...
Квола пам'ять, згадать не зберуся:
Каже Саня, що жінка Катруся...
Трое діток із нею були,
Коли їх у той табір взяли».

21

«От і вашій кузині Парані
Довелось у війну на Кубані,
Ох, під бомби німецькі! З дітьми!
Не побачили родички ми.
Не вернулось багато в село
З тої біженської евакуації!
Нам за голодом і за працею
Навіть ніколи плакати було...
Половину села перебито;
Закривавили іроди жито,
І садки, і зелену траву.
Я над муками тими живу.

22

Вашу хату в вишневім озерці
Ваша мачуха продала:
Тільки борошна дві відерці
В тридцять другім за неї взяла.
Завтра вранці на хату поглянете.
Там немає для вашої пам'яті
Ані дерева... Ні куща...»
І Тодос одягає плаща
І виходить у темінь. Під зорі.
У холодній безодні стоїть.
Він завмер у німому просторі,
Наче гість із далеких століть..

23

То ж хлоп'ям, у дитинстві забутому,
Він стояв під глососькими зорями.
Брат Степан у бурхливому лютому
Розпрощався з степами суворими.
Не діждалась Меланія сина,
Як тоді матерів міліони.
Лиш осінніх дощів голосіння
Та безмовні і люди, і дзвони.
Степ осколки родив, не колосся,
Кривсь не килимом нив, а пожегаром.
В тридцять другому батька Тодоса
Поховали нерідні над яром.

24

Проводжали старого сусіди,
З ними дядина, добра Улита.
І Тодос — та до кого приїде?
Хата — пуста, там двері забито.
Чом ти, сестро Софіє, порану
Не шукаєш у брата розради?
Постріляли Хому — партизана,
Чоловіка, в Кіровограді;
В небі збили німецькі фашисти
Лейтенанта, синочка Миколку.
І спадають зірки племенисті,
Як гарячі й пекучі осколки.

25

Як до речі розрада світанку
Та приходить у потиску рук.
Тобілевич піднявся на ганку,
З ним земляк Леонід Тендюк,
Юнакові дороги відкриті всі:
Від Синюхи й свого Інгульця
Він проходив на славному «Витязі»
Світовий океан — без кінця,
На Гвінеї та в Індонезії
Він поглибив життя поезію,
Ще й у книзі той світ зігрів —
В «Одісеї Північних морів».

Тобілевич з чуприною русою,
Од війни в ній мороз сивини.
В інтернаті, що звався ще бурсою,
Із Тодосом учились вони.
«Скільки літ перейшло в завірюсі!—
Каже другу Орленку Андрій. —
А було в українській тій бурсі
Так багато і мрій, і надій.
Тільки стала та школа й Просвіта
Ненависна для білих панів,
І денікінці чорного літа
До в'язниці везли вчителів.

Били нелюди степ наш, та бурі
Дротом душі порвали колись
Та й пощезли!..» В Будинку культури
Нині люди в пошані зійшлись,
А коли піонерки-ласкавиці
Пов'язали краватки свої
Тобілевичу, і мореплавцю,
І Орленкові — славні мої!—
Вже Тодос, як стояв на трибуні,
Руку вгору повільно підніс,
Глянув тихо в обличчя юні —
І замовк, щоб не виказать сліз.

28

На світанні Тодоса Орленка
Кличе тиша осінніх садків.
І над яром могила маленька —
Пантеон степових бідаків.
Він мовчить. У полях безгоміння,
Небеса мов камінне склепіння.
І до школи Божора стежки...
І мовчазні стоять земляки.
Вже немає хреста. Ані знака.
Танк чужий злобний розчерк провів.
Сорок років збирався бурлака
Поклонитись могилам батьків.

29

У степах золота завірюха.
Білосяйні хмарки напливли.
Він шанобливо зняв капелюха,
Друзі теж їх в жалобі зняли.
І стоять побратими над яром,
Під осіннім багряним пожаром,
Кладовище сумне рільників
Як печаль поколінь і віків...
Скільки, мамо, зв'язали снопів?
Скільки звіку посіяли жита?..
Ваша хата у морі степів
Тільки небом холодним укрита.

30

Ой ви гуси мої, гусенята,
Ви журавлики милі мої!
Ви ж дитинство взяли на крилята,
Понесли у далекі краї...
Сірі шнури під хмарами виснуть.
І схотілось Тодосу притиснуть
Своїх друзів хороших усіх
До грудей наболілих своїх.
Він сховає своє хвилювання
Тільки в дружньому потиску рук.
І мовчання степів, і прощання
Журавлиний підхоплює гук...

1

Тобілевич Андрій так барвисто
Посилає листи в Теремки:
Він кладе у конверти — всі чисто —
Для Тодоса дубові листки,
Щоб листки промовляли Орленку
Про Надію — той хутір, і спеку,
Й теплі радощі степовика,
Щоб вели у той світ земляка.
Знав листки оті Рильський Максим,
Всіх турбот Тобілевича свідок.
Це Андрій радить друзям своїм
Завітать в степовий заповідник.

2

Полустанок в степу — Шостаківка,
Понад шляхом спориш і пирій.
Каже весело хлопцям Андрій:
«От і наша старенька домівка!»
Гарний край! У вогні пурпуровім
Бачать друзі — оточена ровом
Вся садиба. На схилах поріс
Терен, глід, молодий верболіз.
Сад прекрасний на десять гектарів!
І матрос промовляє в саду:
«Я на морі далекому марив,
Що оцими стежками пройду».

3

Зупинімось отут на межі
Двох століть — у новітніх турботах:
Три високі дуби на воротях —
То вже слави батьків сторожі!
Із одного коріння славного
Їх мужицький веде родовід:
Перший дуб — це Карпенка-Карого,
Він кремезний, суворий, мов дід.
Другий дуб, у грозу не звалений,
Простягає гілки до нас —
То Садовським Миколою славлений.
Третій — брат Саксаганський Панас.

4

Богатирська родина степів!
І Федосій читає таблички —
То немовби медалі величні
На гетьманських мундирах дубів,
І лице його щиро тепліє,
Він говорить: «Назимку, дивись —
Заньковецької пам'ять, Марії!
З Кропивницьким гіллям заплелись.
Ці колумби, що починали
Рідне слово шукати у ніч,
Вже в корінні дубів і сторіч
Мають вічні свої п'єдестали!»

5

І вечерять вони посідали
Під гілками розлогих дубів.
Чувся вітру легенького спів
Від озер степової печалі.
А Тодосу в такі вечори
Все ввижались минулії стрічі...
Чом казахські дороги й вітри
Пригадались?.. І любі обличчя?..
Гомін друзів на хвилечку втих.
Він промовив. «Давайте згадаєм,
Що казав на вечерах таких
Славнозвісний Абай Кунанбаєв».

6

«Хай синами шанується мова,
В ній і запах, і музика слів,
Наче квітка жива і чудова
Наших вічних під сонцем степів.
Каравани у бурю й негоду
Знайдуть річку з ласкавістю вод.
Рідна мова від роду й до роду,
Наче річка, єднає народ...»
Я недарма згадав, чим тривожив
Рідну землю казахський Тарас:
Бо не тільки степи наші схожі,
Здавна й долі однакові в нас.

7

До народних священних джерел
Ми стежками ішли золотими.
Нас чекав сивобровий орел
І його молоді побратими,
Степ казахський — як наш океан,
Ніби рідна херсонська рівнина...
Ще до нас і Тичина, й Бажан
Гостювали в оселі акина;
І казав нам Жароков Таїр,
Що табун привели тоді з гір —
І верблюда Джамбул в тій гостині
Дарував щиросердно Тичині...

8

Сині очі в Джамбула, як май,
Як волошкове радісне диво...
Перше слово акин Шашубай
Починає собі жартівливо,
Він господаря віршами славить,
Пересолює, трохи лукавить;
А Джамбул отих слів марноту
Якось вловлює на лету,
Кострубаті насуплює брови,
Наче з беркута пір'я, з крила;
Та одвіту сердитого слово
Ось замінить йому... піала.

9

Ми помітили схожість таку:
Ці казахські народні поети
Нагадали мені й Десняку
Кобзарів, запорожців портрети.
Наша — кобза. В казахів — кобиз,
У домбрі — теплі струни бандури.
І в степах клекотіли колись
Теж подібні повстання та бурі.
Як ви схожі, казахські діди,
На рибалок, де Таврії плеса!..
І Тургайський сокіл — Амангельді
Вже приваблює думи Олекси...

10

Ось Джамбул подивився на мить
В очі радісні Деснякові
І сказав: «Ваша кобза дзвенить
І до мене в сердечній розмові.
Коли б років верблюжі горби
Мені скинуть — для тої плавби,
Щоб побачить мені Україну
Та відвідать акина Тичину;
А для вас, для гостей молодих,
(Звідки в діда веселощі, звідки?)
Я бажаю утіх — отаких золотих,
Наче очі в моєї сусідки!»

11

Не забудь мені літню господу
І казахів сердечний привіт.
Там акини — ці діти народу,
Кожен з них і чабан, і джигіт;
От з домброю Кенен Азирбаєв.
«Ти Абая пісні заспівай!» —
Це Мухтар йому щиро пораяв...
Заступає Кенена — Єстай:
Його пісня печаллю завітчана,
Він любив... Та ішов караван —
І багатому продана дівчина...
Сорок літ! Він не бачив Харлан...

e

12

Сорок літ по усім Казахстані
Його пісня в народі звучить.
Де ж Харлан?.. У сумнім розлучанні?
Сиві брови. Він дума й мовчить;
І тихенько від струн почалася
Тужна мрія про юності щастя,
Про украдену вірну любов...
Наче в шелесті рідних дібров,
Десь кобзар під вербою співає
Про недолю і смутки дівчат.
І сльоза в Десняка напливає.
Й заворожені люди мовчать...

13

Все Тодос пригадав у Надії,
Де шуміли Дуби Вартові.
Вечорова зоря золотіє,
І зоринки роси на траві,
Й друзі слухають спомин Тодоса,
Наче з ним десь пройти довелось.
У задумі матрос Леонід
Тихо струшує росу з віт,
І Олекса-пісняр у зворушенні,
Бо йому, з тих мандрівницьких літ,
В Казахстані Муканов Сабіт
Дав «Неп'ющенко» прізвисько дружнє.

14

Всім згадається вечір як диво,
Вогник дружби там чисто горів,
Тобілевичів нива щаслива —
Українських богатирів.
Тихо мовить Андрій: «В вечорах,
Через весни й засніжені зими
Все ми Рильського ждали, Максима,
Щоб побачив Надію в степах...
То конечність шляхів. Не розбіжність.
А степи наші — пам'ять і ніжність,
Він співав про добро молоде...
А по світу ще злоба іде».

15

Тобілевичів трьох заповідник
Мирно спить в степовій далині.
Я доріг тих учасник і свідок,
Все пригадують любо мені;
Завтра дальні шляхи в Леоніда,
Він на море далеке поїде,
Як Вітчизни поет і матрос.
Із Назимком Орленко Тодос
Вранці вирушить далі, в Алешки,
Де херсонського степу душа
Кличе пам'ять до славної стежки
Друга нашого Куліша...

16

Капітани степів — комбайнери,
Сіячі й наші славні женці,
Агрономи й селекціонери,
Ви — добра золотого творці,
Ваша слава — це колоса плеса
Від Полісся по берег Одеси,
Від карпатських вершин по Донбас
Горда шана лунає про вас!
Чисте небо у синій хустині
Вас голубить з зорі до зорі,
Ви — народних ланів господині,
Наші сестри ясні й матері!

17

Пісню стелить Годос... «Аж до Криму
Ти співаєш у теплій сівбі,
Ще могутнішу силу незриму
Я шукаю і чую в тобі!
І гарячі цехи Запоріжжя
Виряджають машини для збіжжя,
І пливуть степові кораблі —
Для зростання і сили землі.
Славлю плуга і колоса свято,
Руки, розум і честь рільників.
Будь навіки безхмарна, багата,
Земле наших великих батьків!»

18

...Знову Київ, а там — Теремки,
Де проходить автобус маршрутний,
Милий світ дорогий, незабутній,
Де квітують дитинством бузки.
І Назимок мовчазний сидить,
А на рівнім блискучім асфальті
Той автобус новенький летить,
Мов журналу верстаючи шпальти,
І в журналі — картини осель,
Довгим шляхом надвоє розколоті.
Їх писала у сріблі та золоті
Голубина весни акварель.

19

Далі — Виставка. Сніп золотий
В синє небо підносячи, жінка
Каже людям, що хліб той святий,
І що вічна вона — Українка.
Вічна мати своїх сіячів,
Це вона від степів за Карпати
Вміє землю у колос прибрати,
В теплу бронзу і цвіт кумачів.
І ця виставка скарбів, чудес —
До столиці вступна панорама,
І її під теплінням небес
Тополина оточує брама...

20

«Тут дитинства проходили зими
 І колись був пустир та ліси.
 Аж до парку поета Максима
 Білим строем стоять корпуси!»
 «Ти вже, брате, мов думаєш вголос,—
 Засміявсь до Назимка Тодос.—
 Ось готель — «Золотий колос»,
 Далі — «Мир»... А пожить довелось
 Ще й мені в початковій порі
 Таки довго в старому готелі...
 Поклонімось поета оселі —
 В Голосієві. На горі...»

21

Все оглянули друзі нівроку,
 І щасливі у мандрах були.
 Вдвох на катері відпливли
 Й на Русанівську мрійну затоку.
 І я разом із ними проходжу,
 Найрідніший співаю мотив,
 Бачу з ними чудовий масив,
 На палаци із мармуру схожий!
 «Українська Венеція» в славі,
 В робітничому ритмі росте...
 Це ж у київські сонячні глави
 Пшеницями вливається Степ.

22

«Знай, Миколо: де стверджено право,
Там і люди щасливо живуть.
І Херсонщини радісна слава
Вже не раз мене кликала в путь,
Більше хліба пливе від причалів
Степових — де невтома і хист.
Там стрічався мені тракторист,
Мій земляк, знаменитий Гіталов,
І так люблю, що з ним я згадав
Тих співців Чорноморського краю,
Кого нині в полях не стрічаю,
Але з юності серцем вітав...»

23

У степах, де Микола Садовський
Ще журливу проходив весну,
Співом сокола Юрій Яновський
Починав свою путь голосну,
Заповіти великих батьків
І відродження думи та мрії
Син херсонської Олександрії
Нам у «Вершниках» розповів.
Тут Олеся народжувавсь вірш.
І схиляюсь я серцем до стежки,
Що веде нас в зелені Алешки —
Там проходив Микола Куліш.

24

Скільки болю людського зібрати
Довелося йому у житті,
Щоб уже «Патетична соната»
В героїчній лунала путі!
І руїни важкої зими,
І борні переможної клекіт
Вже далеко. І ми як далеко
Від страждань «Дев'яноста семи»!
Подвиг радує душу мою:
На херсонській землі я примітив
Стільки сонця, колосся і квітів —
Можна б сіяць на цілім краю!

25

Ходить пам'ять, мов плуг по толоці.
Приверта мені спомин незлий
І Божка — у журливому році:
На руках його — Юлій малий.
Ви засвідчите, ранки ласкаві,
Як я з друзями радісно жив!
Милий рік у селі Станіславі...
Мій про друга пісенний мотив:
Він не знав у житті самоти,
Знав і щастя помітну нестачу,
І за чесну нестриману вдачу
Був потрапив до Воркути.

26

Як, мій друже, усі завірюхи
Нині в серці одному збереш?..
Вів полки свої славний Толбухін,
Увійшов і Божко в Будапешт;
І північні забулися далі.
Три почесні солдатські медалі
Він привіз із тяжких перехресть
Як відновлену гідність і честь.
Хто згадає про Савку тепер?
Лиш сини його любі в Херсоні...
Він у шахті, в Сніжнянським районі,
Застудився. Так рано помер.

27

«Миколаїв. Старий Водопій...»
Це Тодос до Огренича Гриця
Їде в степ, щоб в лозі золотій
Виноградні сади подивиться.
З хвилювання в машині замовк.
Тихий ранок, мов лагідний шовк,
Вже веде його в синяві марев
В поле «Пам'яті комунарів»...
То ж побачить уперш довелось
Промисловий, а не підсобний,
Степовий велетенський радгосп ---
Виноградарський і виноробний!

28

Гриць Огренич Тодоса веде
На поля, на врочисті оглядини.
Тут не видно похмурих людей
Чи якої сердитої дядини,
Виноград — до лица молодиць,
Що з Карпат прибували із досвідом,
Степовим запишалися розквітом
Серед моря лози і пшениць!
На роботу ідуть, як до свят,
Рідна мова лунає незмінно.
Виноградний вінок — від Карпат
Аж до моря! Це твій, Україно...

29

Сорок амфор стоять у саду!
То ж не грецькі — а вже стотонні,
Всі збирають красу золоту
У могутні криниці бетонні.
Повносилий добра інститут!
Тут робочі у чистих халатах,
Більш як тридцять гатунків отут
Виробляють — сухих і мускатних.
Гарне селище квітне в степах,
Наче писанка, світла й новенька,
І проспект у кущах та квітках
Зветься вулицею Шевченка...

30

Я Огреничу щиро подякував
За оту виноградну красу...
З Миколаєва до Очакова
Вічну тугу за морем несу!
Тут маленький будинок. Між бурями,
На межі двох століть ожива
Добра пам'ять Костá Хетагурова:
На стіні мармурові слова;
От стою і радію цій хаті,
Шанувать наших предків я звик...
Оселивсь я в пансіонаті
Із іменням простим — «Портовик».

31

Ой година над морем — безжурна!
Мила втіха ліричних писань...
І коса величава Кінбурна,
І матроська любов — Березань...
Чом судилася другу безвісна,
Несподівана доля важка?
Всі ці назви були наче пісня
В оповіданнях Сави Божка...
Не пройду отут знову з тобою,
Із поетом, матросом степів.
Понад чашею голубою
Пригадає тебе тільки спів.

32

Понад чашею моря і неба,
Де в тумані пливуть земляки.
Чорне море! Ти вічно до себе
Будеш кликати мене крізь віки...
У моему коханім Очакові,—
Там, де чайками ранки заплакані,—
Грає сонце на тисячах струн!
Друже! Дниною передосінньою
Я зустрівся — то ж чудо! — із Зіною.
Мрія юності, Зіна Творун...
Біло зблідла. Тоді зашарілася.
Наче з привидам літ зустрілася...

33

Підкажи мені, милий Очаків,
Як з прожитим століттям почать
Нам розмову?.. Я, може б, заплакав,
А про що у тумані балакав —
Тільки чайкам почуть, помічать,
Білим чайкам, що в морі ячать...
Чи розвіяна в полум'ї днів
Мрія юності?.. Мала синів —
Зіна, Зіночка... Старший танкістом
Зовсім юним пройшов на війні.
Обгоріло лице від броні.
Обпеклася жалем тим вогнистим.

34

Дві душі в самоті побивалися,
У літах тихий вогник не гас.
«Чом ви, Зіночко, не обізвалися?..»
«Я ж читала... І вас, і про вас.
Я проходила збоку, за далями —
Ваша юність. Одна, в стороні:
За твоїми, мій лицарю, жалями.
Вічна мрія — то сила в борні».
І тепер для Тодоса, чи й Тереня,
Мрія юності майвом стає...
«Ти в поля відійшла без повернення,
Хай святиться імення твоє».

35

Можна знати велику республіку,
Можна в думках і всесвіт обнять,
Але в милому тихому Круглику
Рідні сосни, як флейти, дзвенять,
Вічно кличуть — журливо, гостинно.
І Тодос, щоб любов зберегти,
В самоті лісової хатини
Пише друзям сердечні листи...
«Плачуть ночі мої дощові.
Але яблунька цвітом пишається,
Білим щастям тихенько вливається
У тривоги мої життєві.

36

Я сьогодні тебе привітаю
За присвяту сердечну твою,
Нині брата в тобі пізнаю —
Фрідріх Больгер, поете Алтаю!
Свою пісню почав на Поволжі
Ти, в республіці степовій,
Потім долі були у нас схожі
У трагедії віку страшній.
Ви пройшли тоді з душами чистими,
На загарбників гнів підняли,
Ви зростали антифашистами,
Тож і німцями з честю були.

37

Гостював я в Лізандергеї,
У Катрусі. А вас не застав.
Вас далекий Алтай привітав
У скорботі тій Одиссеї.
Через роки ще сниться Катрусі
Та жорстока зима в завірюсі,
І Мангейм, і село Кеппенталь,
І розлуки нещадної жаль,
Труд важкий у холодній лікарні,
Та вже рідні, свої земляки,
Де засіяли ниви гарні
В роки бурі самі жінки.

Я зріднився в моєму романі,
Як в житті, із людьми багатьма.
Тож у серці жалі полум'яні,
Коли друга якогось нема,
Й знову серце сповняється болем
І в ласкавому шелесті трав...
Тиху, радісну пісню над полем
Марфієвич Микола співав,
Чув народу я відданість строгу,
Як навіки все гідне люблю.
А недавно в останню дорогу
Провели його друзі в жалю.

України великого сина,
Друже Фрідріх, любив ти пісні.
Як ти мріяв побачить Тичину!
А тепер... одцвіли його дні.
Так величні мотиви Бояна
Перелий же ти в мову свою,
Хай твоя молода «Роте Фане»
Їх несе і в німецькім краю:
Дружбу, єдність він славив навіки,
Світ, мов річка музична, пробіг.
Української мови сторіки
Хай течуть до народів усіх.

40

Ох ті чорні засмучені літери
У газеті, на самім краю.
В листопаді Вітковського Віктора
Вже не стало в газетнім строю.
Все то слова бійці-ветерани
І солдати жовтневих боїв.
Світлий ранок серця напоїв,
Ніби чисте вино полум'яне,
Й пронесли вони юність свою
І важке, грозове повноліття —
Чесні лицарі, друзі століття,
І весь вік — на переднім краю.

41

Підкажи мені, Бузький лимане,
Ти, Очакове, звірся мені:
Як же брата знайти в океані
Під заслоною ночі-броні!
Хоч легким понеси мене човном,
Бригантину з імлі принеси,
Щоб над болем моїм невимовним
Встали радості добрі часи,
Голос брата хай в ночі не тоне,
Вічний жаль — як морська глибина.
Я розлучений з ним, як мільйони,
Ті, що світом котила війна.

1

Дятел стукає. Стук і стук,
Добуває свій харч на дубі...
Через гори доріг, розлук
Воскресайте, обличчя любі!
Знов у Круглику тихім вночі,
Де на клунях регочуть сичі,
Ти на стишену серця розраду
Пісню друзів далеких пригадауй!
Серце стукає. Стук і стук,
Наче рівно. У повній силі.
Йди ж, мій Мисику, друже Василю,
Щоб забув я дороги розлук.

2

Будить поїзд поснуді бори...
Ах, мов нами прожито століття!
Тиха ніч — говори! Он шумлять явори,
В дальні вєсни вроста «Верховіття»...
Ще недавно по стежці безвісній
Босі йшли ми по житній стерні.
А пізніше пройти по залізній
Довелося з братами мені,—
Більш морозів не визнає цвітінь —
Де зоріє велична обнова!
Це в сукупності всіх поколінь
Ми йдемо за вершиною слова.

3

Наші предки в степах випасали
Філософські покірні воли,
На папірусі люди писали,
Потім гусячі пера були,—
І приходять комбайнів зажинки,
Щоб не гнулись на діл сіячі...
І стукоче друкарська машинка,
Вимережує слово вночі.
Все шукає пісенні ключі!
Так тихенько й ритмічно стукоче —
Над печаллю і над розлукою,
Над безсонням душі уночі.

4

Після злоби трагедій воєнних
Світ братерством живим заяснів.
Ще світанок у загравах темних,—
Але встаньмо за долю синів!
Найтеплішої спадщини знаком
Ще й на вічнозеленій путі
Ходять Рильський із Пастернаком
Разом з нами, у нашім житті.
Правда кличе, і добрість кличе,
Де гуманність — там честь вироста!
Ви приходьте в мій Степ крізь літа —
Дорогі і кохані обличчя!

5

Вік пройшов то зимою, то бурею —
Він же щастя шукав не дарма!
Ми прощались учора з Сосюрою,
І заплакала з нами й зима...
У привітному слові та сміхові
Вже не прийде Юрко Мельничук.
Тільки сосон сумний перегук —
Уночі, під скорботою віхоли.
Споминаються в посміщці люди,
У гарячому потиску рук.
Щирий брате Петро Козланюк,
Журна пам'ять тебе не забуде.

6

І на тих на дорогах прощальних,
Змитих болем, гидкою сваволею,
Я болю за всіх печальних,
Всіх, ображених злою долею!
Але в гордїй життєя непокорї
Чуть менї — і не вчительська звичка!—
Душі пристрасні, ритми суворї
І Нагнибїди, і Павличка.
У народї — та сил океан!
Дїти Довбуша й Разїна Стеньки.
Так за гордий і мужній талант —
Я радїю за Лїну Костенко.

7

Хай їдуть — і Зерв із сонетами,
І Загуловї чеснї рядки!..
За тими снїговими заметами
Розшукали мене земляки,
Тож великої радостї крапелька
Із очей моїх тихо спливла,
Коли дядька Якіма Остапенка
У мїй дїм привезли із села.
Хуртовини далекї, не застуйте
Сорок років небачених лиць!
Сивий орле степїв моїх, здрастуйте!
Чистї роси — із синїх криниць...

8

Милий світе, в грозі не утрачений,
Дай же силу мені навик,
Ти — мій роде, колоссям освячений,
Як міцний деревій-степовик!
У біді, віковому нестаткові,
Та який же несхилений рід!
Вже на восьмому нині десяткові —
Ще солдатської виправки дід.
Пам'ять діда усіх зберегла —
До імення і rischi останньої:
«Ваша мати, Карпова Меланія,
Степовичкою також була...

9

Скільки років минуло, а й досі
Все в очах мені брат ваш стоїть.
Ви навідайте рідні Глодоси,
Ми вас ждали багато літ.
У розлуці не слід витратити
Нам від долі дарованих днів.
Всі Остапенки вийдуть стрічати
Двох Меланії рідних синів...»
Ой ви діду Якиме, ой діду!
Ми й розлучені — рідні були.
Я приїду із братом, приїду...
Та не знаю, не знаю — коли...

10

Клич садами, велична Республіко,
 Україно прекрасна моя!
 І я завжди вертаюсь до Круглика,
 Де земля — наче спів солов'я;
 Тут були мої браття поранені
 Від фашистської сталі колись,
 Та, як рідні дуби, незвалені,
 В силі Муромця знов піднялись!..
 Так симфонію зелен-червону
 Солов'їна виспівує рать,
 Що й Георгію і Платону
 Їх не можна переспівать!

11

Тут же поруч і їх домівки
 На галявині лісовій...
 Білі чаплі, як горді дівки,
 Мов танцюють на ніжці одній...
 Найдорожче усе — зі мною!
 Я з моєю землею расту,
 Епілог я кінчаю весною:
 Степ мій житиме вічно в цвіту!..
 Тиха нічко, не клич мене спатоньки.
 Я сади мої згадую скрізь:
 На бульварі Шевченка єсть «Яблунька»,
 Там буває Терешко — Гафіз...

І приїхав Борзенко Сергій
На врочисте цвітіння каштанів.
Цвіт любові у нас не пов'янув,
Милий друже, товаришу мій!
До хатинки — рожеве кипіння
У вікно прихилиє вітрець.
Біла яблунька — біле видіння:
Чиста дівонька йде під вінець...
В ній і символ, і точне імення
Усього, чим на світі живу...
Ти ж «хатиною дядька Тереня»
Звеш оселю мою лісову.

*

Коли чашу і радості й горя
Буде випито до кінця,
Покладіть головою до моря
Степового сумного співця,
Щоб у роках та бурях не стерся
Слід живий, невмируща теплінь —
Від мого наболілого серця
Аж до щастя нових поколінь;
Щоб у долі моїй однакова —
Гомоніла матроська рідня...
І щоб чайки печальні з Очакова
Прилітали до мене щодня.

Київ — Віта Поштова, 1958—1967

ПРИМІТКИ АВТОРА

- ¹ Харківський паровозобудівний завод.
- ² О. Борканюк і С. Борзенко — обидва стали Героями Радянського Союзу. С. Борзенко надрукував у «Правде» нарис про героїчне життя Олексі Борканюка.
- ³ Через 15 років, уже після війни, Ліна питала у мене про долю Івана Калянника... Що міг я сказати? Нині друзі радіють, що його книжка вийшла до ювілею.
- ⁴ А. Т. Сміленко видала чудову книжку «Глодоські скарби». (Вид.-во «Наукова думка», Київ, 1965).
- ⁵ Серед імен, які проходять у романі або згадуються в ліричних відступах, багато невігаданих, історичних. М. Шпак, М. Трублаїні, О. Десняк, Я. Качура, М. Хащеватський — відомі письменники, що загинули на фронтах Вітчизняної війни. М. Я. Назимок — друг автора, інженер, працював на заводі «Динамо» (Москва). П. Довгалюк — літературознавець. Тітка Улита, дядьки Кость, Гарасим — то мої земляки і родичі з села Глодоси.

Деякі імена оборонців Києва літературні, узагальнені, а деякі справжні. Так само невигадані імена всіх юнаків-літераторів — моїх друзів харківського періоду — таких, як І. Каляник, С. Борзенко, М. Нагнибіда, Б. Котляров, І. Шутов, В. Вітковський, С. Роговик...

Решта пояснень і характеристик героїв — у самому віршованому тексті.

ОГЛАВ

Заспів	_____	5
Глава 1	_____	7
Глава 2	_____	21
Глава 3	_____	40
Глава 4	_____	62
Глава 5	_____	83
Глава 6	_____	99
Глава 7	_____	121
Глава 8	_____	137
Епілог	_____	158

МАСЕНКО ТЕРЕНТИЙ ГЕРМАНОВИЧ
С т е п ь. Роман в стихах
Издательство «Радянський письменник»
(На українском языке)

Редактор Г. П. К о в а л ь
Художник А. Ф. П о н о м а р е н к о
Художній редактор А. П. К о р о б е й -
н и к о в
Технічний редактор О. К. Б и ш е н к о
Коректор М. Л. Б р а н д і с

Здано на виробництво 18/XII 1967 р.
Підписано до друку 8/IV 1968 р.
Формат 60×90^{1/32}. 5^{1/4} фіз.-друк. арк.,
5,25 ум.-друк. арк., 5, 44 обл.-вид. арк.
БФ 00211. Тираж 6 000. Зам. 14071.
Ціна в оправі 70 коп.

Радянський письменник,
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Одеська друкоофсетна фабрика
Комітету по пресі при Раді Міністрів
УРСР, вул. Дзержинського, 24.

70 коп.

